

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՏԱՍԸ ՀԱՐՑ ՏԱՍԸ ՊԱՏԱՍԽԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ – 2009

32(47.925)

20-23

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ՏԱՍԸ ՀԱՐՑ ՏԱՍԸ ՊԱՏԱՍԽԱՆ

4238

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՋԵՎ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՈՒ ԵՐԿԿՈՂՄ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐ ԵՆ ՀԱՅՏՆՈՒՄ
ԵՊՀ ՓՈՐՁԱԳԵՏՆԵՐԸ

ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ - 2009

ՀՏԴ 327
ԳՄԴ 66.4
S 232

*Հրատարակության և երաշխավորել
ԵՊՀ Հայագիտական հետազոտությունների
ինստիտուտի գիտական խորհուրդը*

Խմբագրական խորհուրդ
Արամ Սիմոնյան
Վարդան Գրիգորյան
Էդիկ Ջոիրաբյան
Վահրամ Պետրոսյան

Կազմող՝ Ալիկ Ղարիբյան

S 232 Տասը հարց, տասը պատասխան. Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման ու երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին արձանագրություններ: Տեսակետներ են հայտնում ԵՊՀ փորձագետները: Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2009, 48 էջ:

Լախատեսված է փորձագետների և հասարակական լայն շրջանակների համար:

ԳՄԴ 66.4

ISBN 978-5-8084-1199-9

© ԵՊՀ հրատարակություն, 2009 թ.
© Կազմողի համար, 2009 թ.

ԽՈՍՔ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ

Վերջին տարիների՝ մեր երկրի արտաքին և ներքին հավասարակշիռ քաղաքականության շնորհիվ Հայաստանի Հանրապետությունը դարձել է վստահելի գործընկեր տարածաշրջանի ու աշխարհի շատ երկրների համար, և արդի աշխարհաքաղաքական կարևորագույն ռազմավարական զարգացումներից մեկուսանալը չի թխում մեր երկրի շահերից:

Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման և փոխհարաբերությունների զարգացման մասին արձանագրությունների ստորագրումը հասարակական լայն քննարկումների առարկա է դարձել:

Հաշվի առնելով հարցի խիստ կարևորությունը՝ Երևանի պետական մասնակցությամբ կազմակերպվեցին քննարկումներ, որոնց արդյունքում ձևավորվեց սույն գրքուկը, որտեղ ամփոփվեցին մեր կայացված են այդ արձանագրություններին վերաբերող հարցերի վերլուծական կարծիքներ և հանրությանը մտահոգող խնդիրների մասնագիտական պատասխաններ: Հատկանշական է, որ գրքուկում տեղ գտած նյութերի հեղինակների գերակշիռ մասը երիտասարդ սերունդի ներկայացուցիչներ են:

Ժողովածուն չի հավակնում աներկյա փարատելու բոլոր մտահոգությունները, որ առկա են թե՛ Հայրենիքում և թե՛ Սփյուռքում, և ոչ էլ սպառիչ պատասխան տալու ծառայած բոլոր հարցերին: Այն միտված է նպատելու և օժանդակելու հայության լայն շրջանում օբյեկտիվ ու հավասարակշիռ տեսակետների, մտտեցումների և կարծիքների ձևավորմանը, հանդուրժողականության ու փոխըմբռնման հաստատմանը:

Արամ Սիմոնյան
ԵՊՀ ռեկտոր

✂

**ՍՏՈՐԱԳՐՎԱԾ ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ,
ՄՅԵՐԸ ԴՈՒՐՍ Է ԳԱԼԻՍ ՔԱՐԱՆՁԱՎԻՑ**

Նման հարցադրումը, անշուշտ, շատերի համար խիստ զարմանահարույց կարող է լինել: Եվ դա պատահական չէ, քանզի դժվար է առաջին իսկ պահից «որսալ» երկու Միերի և ստորագրված արձանագրությունների եղելության միջև որոշակի «կապը»: Եվ սա այն դեպքում, երբ ստորագրված արձանագրությունների դատապարտմանը միտված տեսակետները հիմնականում «կառուցվում» են *թուրք-հայկական սահմանի բացմամբ Թուրքիայի տնտեսական էքսպանսիայի անխուսափելիության, Արցախի հարցում ԴԴ միակողմանի և կործանարար գիշումների, Դայոց ցեղասպանության ուրացման* դրույթների հիման վրա: Դրույթներ, որոնք ոչ միայն լրջագույն հիմնավորման կարիք ունեն, այլև որոշակի տուրք են հայկական քաղաքական «զգացմունքայնությանն» ու ոչ հազվադեպ դրսևորվող անիրատեսությունը: Ասվածը բնավ չի նշանակում, թե ստորագրված արձանագրությունները հարցեր չեն կարող առաջացնել, մտահոգությունների առիթ չեն կարող դառնալ: Ավելին, դրանց գոյությունը միազամայն *հասկանալի և ողջունելի* պետք է համարել, քանի որ խնդրո առարկա հարցի վերաբերյալ տեսակետների բախումը, մասնագիտական բանավեճերը կարող են օգտակար լինել՝ հնարավոր ռիսկերի առավել ամբողջական բացահայտման և հաղթահարման ուղիների մշակման համար:

Փաստ է, որ արձանագրություններն արդեն ստորագրված են: Ասկայն, համոզված ենք, դրանց հանդեպ հետաքրքրությունը չի կարելի բացատրել սոսկ թուրք-հայկական սահմանի բացման, Դայոց ցեղասպանության ճանաչման և դատապարտման, արցախյան հակամարտության լուծման հետ կապված տարաբնույթ հարցերի կարևորության գիտակցումով: Բանն այն է, որ որոշակի նախապատրաստական շրջան անցած այս գործընթացը հայ ժողովրդի քաղաքական կյանքում նշանավորվեց մի իրադարձությամբ, որը խիստ պայմանականորեն կարելի է անվանել *պրազմատիկ նախաձեռնողականություն*, որը, օրինակ, ի տարբերություն ԴԴ նախկին նախագահների *սաղմնային նախաձեռնո-*

դականություն՝ ԳՂ նախագահ Սերժ Սարգսյանի շնորհիվ դարձավ իրականություն: Ասվածն առավել առարկայական կդառնա, եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ ԳՂ բոլոր նախագահներն էլ կողմ են եղել Թուրքիայի հետ հարաբերությունների (առանց նախապայմանների) բարելավմանը, սակայն միայն ներկայիս նախագահի հետևողական քաղաքականությամբ նախորդ նախագահների «մտադրությունները» կյանքի կոչվեցին: Ուստի՝ որոշակիորեն տարօրինակ են այն ուժերը կամ մոտեցումները, որոնք ԳՂ նախագահի «Ֆուտուրային դիվանագիտությունն» անհեռանց դատապարտում են:

Սիգուրդ դա կարելի է բացատրել, ա) այդ մոտեցումների ոչ այնքան սկզբունքային, որքան իրավիճակային բնույթ ունենալու գործոնով, քանզի սկզբունքայնության պարագայում հետևողական քննադատությունից չպետք է խուսափին ընդհանուր դիրքորոշում ունեցող ԳՂ բոլոր նախագահները, բ) այն հանգամանքով, որ «Ֆուտուրային դիվանագիտությունը» որպեսվեց որպես նախապայմանային, ինչը, րնա-կանաբար, կարող էր հիմք հանդիսանալ համապատասխան քննադատության: Մինչդեռ, հարկ է փաստել, որ ստորագրված արձանագրությունների տեքստում ԳՂ-ին հասցեցեղծված նախապայմաններ de jure չկան: Իսկ դա թույլ է տալիս պնդելու, որ բազմաթիվ քննադատողների համար արձանագրությունների տեքստում «արտացոլված» է ոչ միայն այն, ինչ հստակ կա, այլև այն, ինչ չկա, բայց «ցանկալի» է:

Պրագմատիկ նախաձեռնողականությունը, ի դեմս ստորագրված արձանագրությունների, անշուշտ, պետք է հայ իրականության որոշ շրջանակներում բավականին լուրջ հակազդեցության հանդիպեր, քանի որ այն կարծրատիպեր կազմաքանդող, մեր հոգեբարոյական նկարագրի որոշ բերիներին հակասող նախաձեռնություն էր:

Դալեր շարունակ բարոյական հաղթանակներով բավարարվող, սեփական ճակատագրի կերտման գործից խուսաճավող, կողմնորոշումների դաշտում «ինքնորոշման» իր իրավունքը փնտրող, արդարամտությունը որսից «աղբերոտը», «Ասան Շեռք»-ի Միերի մման իր բերիների քարանձավում աշխարհի անարդարությունների դեմ «պայքարող» հայ ժողովրդին ղեկավար կազմաքանդող, սեփական խնդիրները չեն լուծվել, եթե իր նկարագրի խնդիրը չլուծվի: **«Սենք այնքան անադունք ենք բվում մեզ, -** կարծես մեր օրերի համար գրում էր Լժդիկը. - **որ չենք կարծում, թե քաղաքական աշխարհում որևէ բանի պատմաա-անգամ ղեքախտության - մենք կարող ենք լինել: Ամեն ինչ լինում է գուցե մեզ համար, բայց մեզմից դուրս, անկախ մեզմից:»** Այո, մենք մեզ

այնքան անարժեք ենք բվում, որ կողմնորոշումների դաշտում ենք որոնում ինքնորոշման մեր իրավունքը, այլ ոչ թե ինքնորոշվածության դիրքերից սահմանում մեզ համար ցանկալի կողմնորոշումների շրջանակը: Այնքան անարժեք, որ մեր դիվանագիտական նախաձեռնությունները բացատրում ենք օտարածին (տվյալ պարագայում՝ թուրքական) դիվանագիտության ամենագրության որոգայթներով, նորարարությունները՝ դավաճանությամբ, ինքնուրույնության կամքը՝ ինքնախաբեությամբ: Չենք ցանկանում հասկանալ, որ արտաքին ճակատում պարտություններ մեր մերքին պարտությունների արտահայտություններն են, որ ոչ մի ստորագրված արձանագրություն էլ կարող կր-ցախի, Ցեղասպանության և այլ հարցեր լուծել, եթե **ինքներս մեզ համար որանք հստակ լուծել ենք:** Սեզ համար էլ այսօր շատ դժվար է հավասար մեք՝ գործոն լինելու հնարավորության գաղափարին: Չայլա-կան քաղաքական կրավորականությունը մեզ հարագատել ենք իբրև սրբազան ճշմարտություն, որն էլ ցանկացած նախահարձակություն հոգեբանորեն անընդունելի է համարում, քանի որ համարվում է մեղա-շուս ճշմարտության դեմ: Պատահական չէ, որ դրեր շարունակ մեր կրավորական նկարագրին հարիր ճշմարտությունների մենիշխանու-թյամբ ապրելով՝ մենք հիմնականում չկարողացանք լրջագույն հաջ-ղություններ արձանագրել քաղաքական կյանքում: Չկարողացանք և չէինք էլ կարող, քանզի «ճշմարտությունների» վերանայման խնդիր ունենալով՝ չվերանայեցինք: Պատահական չէ, որ օուս մշամալող մտածող Պ. Սորոկինը տարբեր մշակույթների վերելքն ու անկումը քա-ցատրում է «ճշմարտությունների» մենիշխանությամբ, այսպիսի «ճշմարտությունների», որոնք համահունչ չէին իրականության քելադ-անքներին: **«Կաղ թե ուշ, -** գրում է Պ. Սորոկինը. - գալիս է պահ, երբ այն (նկատի ունի ժողովուրդների սոցիալ-մշակութային կյանքը - Ա. Սարգսյան) կանգնում է այլընտրանքի առջև. կամ շարունակել զարգացումը տվյալ ուղղությամբ և վերապրել ամբողջական ատրոֆիա, կամ էլ փոխել իր ընթացքը, ճշմարտության, իրականության և մշակութային արժեքների առավել կենսունակ համակարգով: Դակաճանակ պարա-գայում, ըստ Սորոկինի, մշակույթները կդառնան սոսկ թանգարանային մուշ, կլինեն մյուս առավել ուժեղ, կենսունակ և ստեղծագործ մշա-կույթների համար: Այս տեսանկյունից արձանագրությունների ստորա-գրման ողջ գործընթացը ողջունելի պետք է համարել, քանի որ որա-նում նկատվում է միտվածություն դեպի մեր քաղաքական մշակույթի բարեփոխում, քաղաքական «սենտիմենտալիզմից» կամ ոչնչապաշ-տությունից անցում դեպի քաղաքական իրատեսություն: **«Սուրապա-**

նություն և լայկամություն, - ժամանակին գրում էր Նժդեից,- մի ամբողջ ժամանակի հոգեբանություն, քաղաքական մեր միակ գեները: Լայկամությունը, սակայն, ապացույց է հոգևոր տհասության կամ անբարիքյան: Մուրացկանությունը զզվելի է ընդհանրապես: Մուրացկանին օգնում են ոչ միայն կարեկցանքից դրոշված, այլև հաճախ զզվանքից: Ավելի սարսափելի է քաղաքական մուրացկանությունը, քանի որ քաղաքականություն մեջ կարեկցանք չկա, իսկ զզվանք՝ շատ քիչ»:

Վերոգրյալի համատեքստում ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի նախածենողական քաղաքականությունը կարծում ենք պատշաճում է մեծանուն հայի՝ Գարեգին Նժդեհի «վճռական մեճակի» գործունեության բնութագրին, քանի որ նկատվում է հստակ նպատակ և դրան հասնելու վճռական կամք: Իհարկե, ասվածը չի նշանակում, թե իր նախածենողության հարցում նախագահը չունի համախոհներ կամ կողմնակիցներ, դա պարզապես նշանակում է ինքնուրույն կերպով ազգային շահերին հետամուտ լինելու նախագահական հավատ և վճռականություն:

Այսպիսով, խնդրահարույց արձանագրություններն ինքնին չեն վկայում Հայաստանի պարտավողական քաղաքականության մասին, դրանք հավաստում են այն բանի, որ մեր պետության քաղաքականությունն այսօր նպատակ ունի հաղթահարել բարոյական հաղթանակներով թավարարվելու բարդույթը, խնդիր ունի մեզ համար կարևոր հարցերի բարձրաձայնման համար լրացուցիչ «խոսսփող» ունենալ նաև թուրքիայում, Միերին քարանձավից «դուրս բերելով»՝ ցանկություն ունի իրական մասնակիցը դառնալ աշխարհի և մեր կյանքի փոփոխման գործի: Դուսով ենք, որ ստորագրված արձանագրությունների արդյունքները կլինեն իրատեսական և շոշափելի, նախածենողությունը կոհմանա պատմության ու ժամանակի «փորձաքննությանը»:

*Արմեն Սարգսյան
փլիխտփայական գիտությունների թեկնածու*

ՎՏԱՆԳՈՒՄ Է ԱՐԴՅՈՒՔ ՀԱՅԻ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻՎՅԻ ՓՈՒՆԴԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԴԵՊՔՈՒՄ

Տեսակետ 1

Հայ-թուրքական հարաբերությունների թեմատիկան մեզանում նոր երևույթ չէ: Ավելին՝ այն շատ մեծ նշանակություն է ունեցել ժամանակակից հայի ազգային ինքնության ձևավորման և պահպանման համար: Ազգային ինքնագիտակցությունը կառուցում է հայի «մենքը»՝ հակադրելով և ասեմանագատելով այն «երանցից»: Այնպիսի սահմանագատման մյուս կողմում որպես զլխավոր «հակամենք» հանդես են գալիս թուրքերը: Այդ հակադրությունը հայ-թուրքական փոխհարաբերությունները բնորոշում են թշնամական: Այստեղից հետևություն, թշնամուն չի կարելի զիջել և ոչ մի հարցում: Հետևաբար, երբ խոսում են հնարավոր գիշերների մասին, ազգային ինքնության որոշակի փոփոխության խնդիր է առաջանում:

Ազգային ինքնության պահպանումն ազգապահպանություն է նշանակում: Միայն թե մարդկության զարգացման ժամանակակից միտումները պահանջում են, որ հայի ավանդական էթնոմշակութային ինքնության պատմական բաղադրիչները համալրվեն հայ ազգի հետագա զարգացման ուղենիշերով իմաստավորված բաղադրիչներով: Հայ-թուրքական հարաբերությունների համատեքստում տեղի ունեցող գործընթացներն իրողություն է, որ պետք է ընդունել որպես փաստ և հետ նայելու փոխարեն՝ փորձել առաջ գնալ: Դա չի նշանակում մոռանալ անցյալը, կորցնել պատմական իշխողությունը: Փոխվում է փոխհարաբերվելու մարտավարությունը:

Նման փոփոխության անհրաժեշտությունը պայմանավորող հիմնական գործոնները երկուսն են՝ աշխարհի գլոբալացումը և հայոց անկախ պետականության կայացումը: Աշխարհի գլոբալացման հիմքը համաշխարհային տնտեսական համակարգի ձևավորումն է: Վերջինս կանհնար կլինի առանց ժամանակակից հաղորդակցական տեխնոլոգիաների: Տեղեկատվական հոսքերի գլոբալ կառավարումը, դրանց

արագընթաց տարածումն աշխարհով մեկ տեղեկատվական իրականության նոր իրողություն են ստեղծում, որն անվանում ենք «տեղեկատվական հասարակություն»: Այսուհետև մենք պետք է գիտակցենք, որ մեզանում կատարվող ամեն ինչ այդ հասարակության գլոբալ համատեքստում է տեղի ունենում:

Գլոբալ համատեքստում է իրականանում նաև մեր պետականության կայացումը: Քանի որ պետական իշխանությունը ենթադրում է նաև մեր պետության իրավասությունների ճանաչում «մրանց» կողմից, ստիպված ենք առաջնորդվել գլոբալ աշխարհում ընդունված սկզբունքներով և ոչ թե ցանկություններով: «Տեղեկատվական հասարակության» պայմաններում փոխվում են ազգային պետության բնութագրիչներն ու դերակատարությունը: Տարածական ներփակման փոխարեն կարևորվում է մասնակցությունը գլոբալ հաղորդակցության գործընթացներին: Եթե մեր ազգի քաղաքական գործընթացները բույլ չի տալիս սահմանափակ այդ գործընթացների բովանդակությունն ու ուղղությունը, ապա հեղափոխվում է և անհրաժեշտ, օգտագործելով «տեղեկատվական հասարակության» ցանցային կառուցվածքի հանգույցներում կենտրոնացած հայկական սփյուռքի կարողությունները և հայոց պետության քաղաքական հեղափոխությունները, այդ գործընթացները ծառայեցնել մեր ազգային շահերին:

Այստեղից էլ առաջանում է մի կարևորագույն գերխնդիր՝ հայ ազգի ինքնակազմակերպում, ամուսնական, քաղաքական, մշակութային և այլ հատուկ կառույցների ստեղծում: Իսկ կազմակերպել հնարավոր է միայն ազգային ինքնության առանցքի շուրջ: Դրա համար առավելապես էթնոմշակութային քաղաքիչներով սահմանված ազգային ինքնությունը պետք է արդիականացվի, պետք է ձևավորվի ազգ-պետության հետ իրեն նույնականացնող հայի ինքնություն թե՛ Հայաստանում, թե՛ Սփյուռքում:

Ինքնությունը ոչ այլ ինչ է, քան ինքնամոյականացման գործընթացների ամբողջություն: Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացը պահանջում է, որ մենք մեզ նույնականացնենք ոչ միայն անցյալի կորուստների, այլև ներկայի հարթնակների և ապագա անելիքների հետ: Նման մոտեցման դեպքում մենք չենք խուսափի թուրքերի հետ հարաբերվելուց, չենք լինի այդ հարաբերության կրավորական կողմ: Հաստատուն ռազմավարական նպատակների հասնելու համար անհրաժեշտ է նոր, ավելի ճկուն մարտավարություն: Հայության համար սա գերխնդիր է թե՛ անցած ճանապարհին ձեռքբերումների և կորուստների չնուսացվող փաստի, թե՛ աշխարհաքաղաքա-

կան բարդ դիրքի, թե՛ համաշխարհային հասարակություն արդեն կայացած մուտքի առումով: Հետևաբար՝ հայի ավանդական ինքնության արդիականացումն օրակարգային խնդիր է:

*Արրուր Մկրտիչյան
փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր*

Տեսակետ 2

Հայաստանի և Թուրքիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման դեպքում մեր ազգային ինքնության կորստի մասին պատկերացումները համակարգված չեն և կարիք ունեն պարզաբանման:

Ինքնությունը պատմամշակութային երևույթ է, որի հիմքում ընկած են այնպիսի էական գործոններ, ինչպիսիք են ազգային պատկանելությունը, զգացումը, ազգային ինքնագիտակցությունը, պետությունը, լեզուն, ավանդույթները: Այնուհետ է, որ որևէ երկրի հետ հարաբերությունների հաստատումը չի կարող հայի էթնոհոգեբանության մեջ նկազեցնել նշված գործոնների դերը, ուստի՝ հայի ազգային ինքնությանն այս առումով վտանգ չի սպառնում:

Տարածված մտահոգությունների դրդապատճառներից առաջնայինն այն է, որ հայի ինքնագիտակցության մեջ արմատացած է Ցեղասպանության գոհի զգացումը, ինչն առավել սուր, ցավոտ արտահայտվում է սփյուռքահայերի միջավայրում, քանզի հայկական Սփյուռքն առաջացել է հիմնականում Ցեղասպանության հետևանքով, և սփյուռքահայերին համախմբող գլխավոր գործոններից է միասնական քննա՝ թուրքի կերպարը: Այս իմաստով հասկանալի է, թե ինչու ինքնության կորստի մասին ազդակները ավելի շատ գալիս են Սփյուռքից, որի գիտակցության մեջ քննաձուռն հետ հարաբերությունների հաստատումը դիտվում է Թուրքիայի դիվանագիտական և քաղաքական հաղթանակ:

Միևնույն ժամանակ խնդիրն ունի մի տեսանկյուն ևս. բանն այն է, որ անկախության պայմաններում ինքնության պահպանման գործոններ են հանդիս գալիս ինչպես ազգային մշակույթը, այնպես էլ ազգային պետությունը: Դեռ ավելին, լինելով առաջին հերթին քաղաքական միավորում՝ մշակութային երևույթից բացի ազգն ինքնության պահպանման հարցում առաջնահերթ կարիք ունի ուժեղ պետության, քանզի ձեռք բե-

րելով անկախություն՝ ազգն իր զարգացման ճանապարհին այլևս նպատակ ունի ավանդական-մշակութային միավորից վերածվելու քաղաքական հանրության, դառնալու քաղաքական ազգ: Թերևս սրա կարևորությունը հայաստանաբնակ հայերն առավել մեծ չափով են զգում, քան սփյուռքահայերը, որովհետև վերջիններիս գիտակցության մեջ Հայաստան-երկիրն ակնկալվում է Հայրենիքի իմաստով, իսկ հայաստանաբնակների մոտ՝ Պետության: Հայաստանը որպես Հայրենիք և որպես Պետություն ընկալումները բնավ չեն հակասում իրար, այլ միայն լրացնում են միմյանց այն իմաստով, որ «Հայրենիք» քարոշական կատեգորիան իր ամբողջական տեսքն է ստանում «Պետություն» քաղաքական կատեգորիայի միջոցով: Այդ Պետությունն է, որ այսօր կարիք ունի զարգանալու, ուստի և փոխելու հարևանների հետ իր հարաբերությունների ձևաչափը, որպեսզի հիմք ստեղծի ժամանակակից հայի ազգային ինքնության համար:

Սովսես Դեմիրճյան
փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու

**ԱՆՂՐԱՎԱԿՈՒՆԱԼՈՒՄԻ ԵՆ ԱՐԴՅՈՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻՎՅԻ ՄԻՋԵՎ
ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ
ԵՎ ՓՈՒՆԴԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ
ԱՐՉՄԱՍԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՂԱՐԱԲԱԴՅԱՆ ԴԻՄԱՀԱՐՄՈՒՅ
ՎԱՐԳՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ՎՐԱ**

Տեսակետ 1

2008 թ. սեպտեմբերից ի վեր Թուրքիայի հետ Հայաստանի բանակցությունների նպատակն էր առանց որևէ նախապայմանների դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումն ու արդյունքում միակողմանի փակ սահմանի բացումը: Այս սկզբունքով է ՀՀ արտաքին գերատեսչության կողմից մեկնարկել և ընթացել բանակցային ողջ գործընթացը, որի արդյունքում՝ 2009 թ. մարտ-ապրիլին համաձայնեցվեցին, իսկ հետագայում նախատորագրվեցին արձանագրությունները: Վերջապես հոկտեմբերի 10-ին Յուրիխում այդ փաստաթղթի տակ իրենց ստորագրությունները դրեցին Հայաստանի ու Թուրքիայի արտգործնախարարները:

Ինչ վերաբերում է թուրք և ազերի քաղաքական գործիչների ու պաշտոնյաների այն հայտարարություններին, թե Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորումը կապված է ղարաբաղյան հիմնախնդրի հանգուցալուծման և բանակցային գործընթացի հետ, ապա դրանք անհիմն են, քանզի միանգամայն հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման բանակցությունների ընթացքում այդ հարցը երբևէ ընմարկման առարկա չի եղել: Թուրքական կողմը հիթափի չի կարող անկողմնակալ միջնորդ լինել Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի կարգավորման հարցում:

Այն, որ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը և ղարաբաղյան հիմնահարցը երբեք չեն կարող գուզորդվել և միմյանցով պայմանավորել, քանիցս հայտարարել են ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համաձայնագրահները՝ որպես իրենց կառավարությունների պաշտոնական դիրքորոշում: Այդ մասին հայտարարել են նաև ԱՄՆ և ՌԴ արտգործնախարարները, եվրոպական կառույցների ղեկավարները:

«Այս հարաբերությունները որևէ ձևով չեն առնչվում ու չեն կարող առնչվել Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի կարգավորման հետ, որն անկախ է ինքնուրույն գործընթաց է, ինչի մասին բազմիցս խոսել են ինչպես եւ՛ԳԿ Մինսկի խմբի համանախագահ երկրները, այնպես էլ Գալստամ-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորման գործընթացում միջնորդի առաքելություն կատարող միջազգային կազմակերպություններն ու միջնորդ երկրները»,- ասված է 77 նախագահի Սերժ Սարգսյանի հոկտեմբերի 10-ի ուղերձում:

Գստակ ընդգծվեց նաև, որ «Թուրքիայի հետ որևէ հարաբերության հաստատում չի կարող կասկածի տակ դնել հայ ժողովրդի հայրենագրկման և Ցեղասպանության իրողությունը»:

Պրա մասին է վկայում նաև միջազգային եղիմակավոր փորձագիտական շրջանակների հրապարակումն առ այն, որ «Գայաստանը փաստորեն մերժել է Թուրքիայի ղեկավար անձանց այն ցանկությունը, համառոտ որի՝ երկրի խորհրդարանը վավերացնելու է արձանագրությունները միայն այն ժամանակ, երբ առաջընթաց կտեսնեն Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ Ադրբեջանի հետ ընթացող բանակցություններում»:

Ա.թ. հոկտեմբերի 10-ին Գայաստանի և Թուրքիայի արտգործնախարարներ Է. Նալբանդյանը և Ա. Դավութջյունը Ցյուրիխում ստորագրեցին երկու երկրների միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման ու Գայաստանի և Թուրքիայի միջև հարաբերությունների պարզացման մասին արձանագրություններ: Օտարերկրյա բարձրաստիճան պաշտոնյաների (ԱՄՆ պետքարտուղար Դիլարի Բլինքոն, Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Սերգեյ Լավրով, Ֆրանսիայի արտաքին քաղաքական գերատեսչության ղեկավար Բենար Կուշներ, Եվրոպական Միության խորհրդի գլխավոր քարտուղար Նավիեթ Սուլանա, Եվրախորհրդի նախարարների կոմիտեի նախագահ, Արվենհիայի ԱԳ նախարար Սամուել Ժըզգար) ներկայությամբ ստորագրման արարողությանը վկայում է այն մասին, որ միջազգային հանրությունը կարևորում է անբաբույց աջակցում է հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորմանն ու հարաբերությունների հետագա զարգացմանը՝ որպես անկախ գործընթացի:

Ստորագրումից հետո աշխարհի շատ երկրներ ու միջազգային կազմակերպություններ հանդես են եկել պաշտոնական հայտարարություններով, որոնցում սատարում ու պաշտպանում են Գայաստանի ու Թուրքիայի միջև հարաբերությունների կարգավորման վերաբերյալ փաստաթղթերի ստորագրումն ու դրույթների իրականացումը, սակայն նրանցից է ոչ մեկը (իհարկե բացի Ադրբեջանից ու Թուրքիայից) չի

նշում և անգամ չի ակնարկում ղարաբաղյան հիմնահարցի կարգավորման գործընթացի հետ որևէ փոխկապակցություն:

«Թուրքիայի կողմից արձանագրությունների վավերացման ձգձգումը կամ վավերացումից հետո որևէ պայմանների, լրացուցիչ պայմանների ներկայացումը, որոնք արձարձված չեն արձանագրությունների մեջ, կարող են խոչընդոտել ողջ գործընթացը, քանի որ այս արձանագրությունները ստորագրվել են բանակցությունների արդյունքում, որտեղ որևէ այլ հարց, բացի նրանից, ինչ որ ներառված է արձանագրությունների մեջ, չի քննարկվել» (77 նախագահի հոկտեմբերի 10-ի ուղերձից):

Ինչպես Թուրքիայում, այնպես էլ Ադրբեջանում հստակ գիտակցում են, որ երբ կողմերից որևէ մեկը փորձի արհեստականորեն ձգձգել կամ ինչ-որ կերպ հավելյալ նախապայմաններով խոչընդոտել արձանագրությունների ժամանակին վավերացումը, ապա բացասական հետևանքներն ու խնդրի ծախսողման ողջ պատասխանատվությունը միջազգային հանրության առջև ստանձնելու է հենց նա:

Ի վերջո և Ադրբեջանում, և Թուրքիայում հիմնալի հասկանում են, որ հայ-թուրքական արձանագրությունների վավերացումը ղարաբաղյան հիմնահարցի կարգավորման գործում զիջումներ կորզելու անհեռատես քաղաքականության հետ կապելը ի սկզբանե դատապարտված է ծախսողման և կիստաձգի ինչպես հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը, այնպես էլ ղարաբաղյան հիմնահարցի բանակցային գործընթացը:

*Արամ Գարությունյան
դրոցներ*

Տեսակետ 2

Արձանագրություններում Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցն ի սկզբանե ապահովագրված է շահարկվելուց, քանզի բանակցությունների հիմքում հայկական կողմը դրել է առանց նախապայմանների հարաբերություններ հաստատելու հարցը:

Այսօր հասարակության մեջ առկա են մտահոգություններ առ այն, որ Թուրքիան կարող է Ղարաբաղյան հիմնահարցում հայկական կողմի նկատմանը դիմել ճնշումների: Այստեղից թխում է հարցադրում, թե ընդհանրապես արժե՞ հարաբերություններ հաստատել Թուրքիայի հետ:

Ֆարկ է նշել, որ դիվանագիտական փոխհարաբերություններ Չայաստանի և Թուրքիայի միջև հաստատված եղել են նաև ոչ վաղ անցյալում՝ Չայաստանի Առաջին Հանրապետության տարիներին՝ 1918-1920 թթ.: Նույն շրջանում դիվանագիտական փոխհարաբերություններ եղել են նաև Չայաստանի ու Ադրբեջանի միջև:

Սակայն, հայոց դիվանագիտության ողջ պատմության ընթացքում երկուստեք փոխհարաբերություններում Թուրքիան քելադրողի դիրքերում է եղել (1918 թ. հունիս՝ Բաթում, 1920 թ. դեկտեմբեր՝ Ալեքսանդրապոլ, 1921 թ. հոկտեմբեր՝ Կարս): Խորհրդային Չայաստանն իր գոյության ընթացքում զրկված է եղել ինքնուրույն արտաքին քաղաքականություն վարելու հնարավորությունից, ուստի՝ Չայաստանի և Թուրքիայի միջև դիվանագիտական փոխհարաբերությունները միջնորդավորված են եղել և կրել են խորհրդային իշխանությունների քելադրանքի կնիքը:

Թուրքիան Չայաստանի անկախությունը, ինչպես և 1918 թ., առաջիններից մեկը ճանաչեց, սակայն Ղարաբաղյան հիմնախնդրի հարցում Չայաստանի և Արցախի վրա ճնշում գործադրելու, ՀՀ տնտեսական զարգացումը խափանելու, արտաքին աշխարհի հետ կապը խզելու նպատակով 1993 թ. նրան ենթարկեց շրջափակման: 90-ականներից առ այսօր հայկական անկախ պետականության կայացումը հնարավորություն է ընձեռում հանդես գալու արտաքին քաղաքական որոշ նախաձեռնություններով:

Հայկական դիվանագիտության իաջողություններից մեկն այն է, որ Թուրքիայի Հանրապետության հետ հավասարը հավասարի հարաբերություններ կառուցելու, տնտեսական և հաղորդակցական շրջափակումից դուրս գալու քաղաքականությունը ստացավ միջազգային հանրության աջակցությունը՝ բացառելով Ղարաբաղյան հիմնահարցի շահարկումը:

Այսօր Թուրքիան փորձում է Ադրբեջանի և իր ներքին սպառնալից համար շահարկել Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը: Թուրքական կողմը, գիտակցելով, որ արժանագրություններում նախապայմանները բացառվել են, նշում է, թե թուրքական խորհրդարանը չի վավերացնի արժանագրությունները, եթե Չայաստանն ու Ադրբեջանը Ղարաբաղյան հիմնահարցում չզան փոխհամաձայնության: Այդպիսի հայտարարություն արել էր Թուրքիայի վարչապետ Ռեջեփ Թայիբ էրդողանը Լոնդոնում կայացած G20-ի գագաթնաժողովում:

Մինչդեռ Չայաստանի նախագահը բազմիցս (30 սեպտեմբերի 2009 թ.՝ «Հանրային խորհրդի քննարկում», 10 հոկտեմբերի 2009 թ.՝

երկրի ղեկավարի ուղերձը) շեշտել է այն հանգամանքը, որ Չայաստանի և Թուրքիայի միջև արժանագրություններում որևէ տող չկա և չէր էլ կարող լինել Ղարաբաղյան հիմնահարցի մասին:

Այդ հիմնախնդրի լուծման ուղղությամբ Չայաստանի Հանրապետությունը հանդես է գալիս Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի հստակեցման դիրքերից:

Հայկական դիվանագիտության ձեռքբերումներից մեկն էլ այն է, որ Մոսկովյան համաձայնագիրը (2 նոյեմբերի 2008 թ.) ցուցում է, Ղարաբաղյան հիմնահարցի կարգավորումը պետք է ընթանա միայն խաղաղ (քաղաքական) ճանապարհով՝ ի հակադրություն Ադրբեջանի սպառնալիքների և ռազմատենչ հայտարարությունների:

Հայկական կողմից արժանագրությունների չվավերացման պարագայում Չայաստանը կարող է կորցնել վստահությունը միջազգային հարաբերություններում, իսկ Ղարաբաղյան հիմնահարցի քաղաքական (խաղաղ) կարգավորման հնարավորությունը կարող է լրջորեն տուժել:

*Ալիկ Ղարիբյան
պատմական գիտությունների թեկնածու*

4258

ԻՆՉ ՄՍԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՈՒՑԻ
ԹՈՒՐԵԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՐԾԻՐԸ

Հայաստանի և Թուրքիայի միջև Յուրիխում ստորագրված արձանագրությունները սուր քննադատության ենթարկվում թուրքական ընդդիմության, լրագրողների և մի շարք վերլուծաբանների կողմից, որոնք ուղղակիորեն մեղադրում են նախագահ Արդուլլահ Գյուլին և վարչապետ Ռեջեփ Թայյիբ Էրդողանին Հայաստանին զիջումների գնալու և «աղորթեանցի եղբայրներին դավաճանելու» համար: Ընդդիմադիր ժողովրդահանրապետական կուսակցության ղեկավար Դեմիշ Բայթալը և Ազգայնական շարժում կուսակցության առաջնորդ Դևլեթ Բահչելին հետևողականորեն դատապարտում են Թուրքիայի իշխանություններին՝ ընդգծելով, որ վերոհիշյալ արձանագրությունները չեն բխում Թուրքիայի ազգային շահերից, որ փաստաթղթերում բացակայում է «Նարաբաղի հարցը», ինչն էլ, ինքնըստինքյան, անհնար պետք է դարձներ երկխոսությունը Հայաստանի և Թուրքիայի միջև: Դեմիշ Բայթալը նույնիսկ կարծիք է հայտնի, որ արձանագրությունների ստորագրումը լրջորեն վտանգում է Թուրքիա-Ադրբեջան հարաբերությունները, և թուրք-ադրբեջանական եղբայրական կապերը չպետք է դառնան «թուրքական կառավարության սխալի զոհը»: Նա նաև ասել է. «Յուլս տվեք ինձ մի այնպիսի երկիր, որի եղբայրները գտնվում են պատերազմի մեջ, նրանց սպանում են, իսկ նրանք սեղմում են իրենց եղբայրների թշնամիների ձեռքը»:

Թուրքիայի և Հայաստանի հարաբերությունների կարգավորման նախապայմանների առաջադրման «փաստարկունը» կարծես թե ավանդական էր դարձել հիմնահարցով զբաղվող թուրք վերլուծաբանների համար, քանզի ԽՍՀՄ փլուզումից և Թուրքիայի Հանրապետության կողմից Հայաստանի Հանրապետության անկախության ճանաչումից հետո Թուրքիայում իշխանության եկած բոլոր կառավարությունները (Մուլլեյան Դեմիրելի, Թանսու Չիլերի, Մեսութ Զյլմազի, Նեջմեթին Էրթաբանի, Բյուլենթ Եջևիթի, Ռեջեփ Թայյիբ Էրդողանի) Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորման «զգայուն» կետը միշտ էլ, փաստորեն, դիտարկել են բացառապես թուրք-ադրբեջանական հարա-

բերությունների համատեքստում: Թուրք քաղաքական վերնախավի, գիտական ու լրագրողական ընտրանու ներկայացուցիչների զգալի մասը պարզապես չի կարող չկրել Հայաստանին նախապայմաններ առաջադրող նախկին հայտարարությունների ու հրապարակումների «բեռը»: Բնականաբար, այդ լրագրողներն ու վերլուծաբաններն այսօր նույնպես հայտարարում են, որ Թուրքիայի ներկայիս ղեկավարները և իշխող «Արդարություն և բարգավաճում» կուսակցությունն «արտաքին ուժերի ճնշման տակ» նահանջ են գրանցել Հայաստանի նկատմամբ ճնշումներ կիրառելու քաղաքականությունից՝ «հայկական ագրեսիայի դեմ միայնակ թողնելով եղբայրական Ադրբեջանին»: Միաժամանակ թուրքական ՋԼՄ-ները լայնորեն արծազանքում են ադրբեջանական ՋԼՄ-ներում շեփորվող հիասթափությանը, իսկ Ադրբեջանում քիչ չեն հրապարակումները, որոնք նպատակաուղղված են հաշտեցնելու սփիական հանրությանը այն մտքի հետ, որ որոշակի ձգձգումներից հետո ցյուրիխյան արձանագրությունները վերջիվերջը վավերացվելու են Թուրքիայի խորհրդարանի կողմից, քանի որ իշխող կուսակցությունն այնտեղ ունի ճնշող մեծամասնություն:

Հատկանշական է, որ Թուրքիայի և Հայաստանի միջև սահմանի բացման տնտեսական շահավետության հիմնավորմամբ ավանդաբար հանդես են գալիս թուրք-հայկական գործարար համաժողովի հիմնադիր-նախագահ Քան Խոյաքը և փոխնախագահ Նոյան Խոյաքը: Սույաք եղբայրների ընդդիմախոսող թուրք վերլուծաբանները շարունակում են պնդել, որ Հայաստանը, հայոց սփյուռքի ներդրումներով հանդերձ, փոքր ու փակ երկիր է, Թուրքիան Հայաստանի հետ ստղծ ունի առևտրական հարաբերություններ, որոնք իրականացվում են գլխավորապես Վրաստանի, Ֆաև Իրանի միջոցով, իսկ եթե թուրքական ապրանքներն ուղղակիորեն մտնեն Հայաստան, ապա տեղի կունենա դրանց գների կտրուկ անկում, ինչը, սակայն, թուրքական ապրանքների նկատմամբ հայաստանյան շուկայի պահանջարկը կապես չի մեծացնի: Թուրք փորձագետների հաշվարկով Հայաստանի հետ թուրքական առևտրի ծավալը երբևէ չի գերազանցել 250 միլիոն ԱՄՆ դոլարը: Եթե հաշվի առնվի այն հանգամանքը, որ ավելի մեծ քնակություն ունեցող Արաատանի և Ադրբեջանի հետ Թուրքիայի առևտրի ծավալներն այս օվերից շատ չեն տարբերվում, ապա հայաստանյան շուկան թուրքական ընկերությունների համար առանձնապես զբաղիչ չի կարող լինել, իսկ արևելյան շրջաններում զբաղվածության մակարդակի բարձրացման մասին խոսակցությունները խիստ չափազանցված են: Ուստի թուրք ընդդիմախոսների՝ սահմանի բացումից առավելապես օգուվելու են

Արևմուտքի վերազգային ընկերությունները և Հայաստանը: Եթե անգամ սահմանի բացումը կարող է աշխուժացնել արևելյան մի քանի քաղաքների առևտուրն ու արհեստները, ապա, ըստ ընդդիմախոսների՝ համեմատած մյուս արժեքային կորուստների դա շատ փոքր ձեռքբերում է:

Փաստորեն, Հայաստանի նկատմամբ վարվող քաղաքականության «զգայուն» հարցում նախապայմաններից հրաժարվելու մեջ մեղադրվող, ինչպես նաև Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորման հովանավորների առջև պատասխանատվություն ստանձնած Թուրքիայի ղեկավարները չեն կարող չանել հայտարարություններ՝ մեղմելու սեփական համրային տրամադրությունները, բայց, մինևույն է, այդ հայտարարությունների անկեղծությունը կրկին կասկածի տակ է դրվում բուրբական ընդդիմության կողմից:

*Ալեքսանդր Սաֆարյան
պատմական գիտությունների թեկնածու*

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԻՆՉՈ՞Ր Է ԱՐԵՎՍՈՒՏՔԸ ԿՈՂՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԱՅԻ ՄԻՋԵՎ ՍԱՀՄԱՆԻ ԲԱՏԱՆԸ

Եվրոպական Միությունը և ԱՄՆ-ը միանշանակ կողմ են Հայաստանի և Թուրքիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատմանն ու սահմանների բացմանը: Իհարկե, այս հարցում նույն դիրքորոշումն ունի նաև Ռուսաստանը: Եվեյցարիայում երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին արձանագրության ստորագրման արարողությանը Ռուսաստանի Դաշնության արտգործնախարար Լավրովի, ԱՄՆ պետքարտուղար Քլինթոնի և Եվրոպական Միության բարձրաստիճան պաշտոնատար անձանց մասնակցությունն արդեն վկայում է, որ Ռուսաստանն ու արևմուտքը ոչ միայն կողմ են, այլև խիստ կարևորում են հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումն ու դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը: Իսկ ո՞րն է նման դիրքորոշման պատճառը:

Առաջին հերթին անհրաժեշտ է նշել, որ ԵՄ-ն սկզբունքորեն է դեմ փակ սահմաններին, որ պետությանն ու որ տարածաշրջանին էլ դա վերաբերի: Նա ընդհանրապես չի ընդունում փակ սահմաններ աշխարհի ոչ մի ծայրում: Այս դիրքորոշումն առավել շատ տնտեսական հիմնավորում ունի, քան քաղաքական: Բանն այն է, որ ժամանակակից աշխարհը զլորալացվող աշխարհ է: Տնտեսական ինտեգրացման գործընթացների ընդգրկվել են բոլոր երկրներն ու ժողովուրդները, և այսօր փակ սահմանների առկայությունն ինքնին մեծ խոչընդոտ է ինտեգրացմանն ու զլորալացման ճանապարհին: Ժամանակակից տնտեսական առաջընթացը պահանջում է բաց սահմաններ, բարենպաստ մաքսային ու հարկային ռեժիմներ, կապիտալների ու աշխատուժի ազատ տեղաշարժեր, այսինքն՝ այն, ինչ ներկայումս կա Եվրոպական Միության տարածքում:

Հայ-թուրքական սահմանի բացման գործում Արևմուտքի դրական դիրքորոշումը, նշված հանգամանքներից բացի, ունի նաև այլ դրդապատճառներ, որոնք պայմանավորված են ԱՄՆ-ի և Եվրոպական Միության հատուկ շահերով: Առաջին դրդապատճառն է՝ *Լեւրգեստիկ շահն է*: Բանն այն է, որ Լեւրգեստիկ անվտանգության ապահովումն առաջնային նշանակություն ունի ինչպես ԱՄՆ-ի, այնպես էլ միասնական Եվրոպայի համար: Վերջին տասնամյակների Լեւրգեստիկ ճգնաժամերն ապացուցե-

ցին, որ ենթագետիկ անվտանգությունը պահանջում է ունենալ նավթի և գազի մատակարարման մի քանի այլընտրանքային աղբյուրներ: Մերձավոր Արևելքում պայթյունավտանգ իրադրության պահպանումը և իրաքյան իրադարձությունները ցույց տվեցին, որ անհրաժեշտ է վերացնել Արևմուտքի կախվածությունը մերձավորարևելյան նավթից և եվրոպայի գազամատակարարումն իրականացնել մի քանի ուղղություններով:

Եներգետիկ անվտանգության ապահովման նման հայեցակարգը վերջին ժամանակներում արևմտյան պետությունների քաղաքական դեկավար գործիչներին ստիպեց իրենց հայացքն ուղղել դեպի Կասպից ծովի և միջինասիական նավթային ու գազային պաշարները: Այդ նպատակով էր, որ կառուցվեց Բաքու-Ջեյխան նավթամուղը: Սակայն Բաքու-Ջեյխանը կառուցվեց Ռուսաստանի շահերի շրջանցմամբ և անցավ հակառակական քաղաքականություն վարող Կրաստանի տարածքով: Չեռախորհրդային տարածքում իր ազդեցությունը վերականգնող Ռուսաստանը, բնականաբար, այլևս չի հանդուրժում իր շահերի անտեսումը: Այսինքն՝ նոր նավթամուղների ու գազամուղների կառուցումն այսուհետ կարող է իրականացվել կամ Ռուսաստանի, կամ էլ այն պետությունների տարածքով, որոնց Կրեմլը կտա իր համաձայնությունը:

Եներգակիրների նոր հոսքերի տեղափոխումը վրացական տարածքով բացառվում է ռուս-վրացական հակամարտության և Կրաստանի հակառակական կոշտ դիրքորոշման պատճառով: Իրանի Խլամական Չան-րապետության և ԱՄՆ-ի միջև հակամարտության պատճառով անհնար է իրանական տարածքի օգտագործումը: Ռուսաստանի տարածքով էներգակիրների տեղափոխումն անցանկալի է եվրոպայի համար, որովհետև այնտեղ դեռ չեն մտացել ռուս-ուկրաինական «գազային պատերազմի» հետևանքները 2008-2009 թթ. ձմռանը: Դժվար է ասել նաև, թե որքան կարող է ձգվել Արևմուտքի հետ իսլամական Իրանի հակամարտությունը: Միջազգային քաղաքական այսպիսի իրադրության պայմաններում մերձկասպյան էներգակիրների տեղափոխման հավանական ուղի կարող է դիտվել Ադրբեջանով Չայաստան և այստեղից էլ Թուրքիայի տարածքով դեպի եվրոպա զանցող ուղին: Իհարկե, նման զարգացումները կարող են մեծապես զհասվել լինել նաև Չայաստանի համար: Այսպիսով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ Արևմուտքի շահագրգռվածությունը հայ-թուրքական սահմանի բացման գործում պայմանավորված է նաև ենթագետիկ անվտանգության ապահովման քաղաքականությամբ:

Բացի էներգետիկ և տնտեսական դրդապատճառներից՝ Արևմուտքն ունի նաև որոշակի **ազգայնաքաղաքական շահեր**: Չայ-թուրքական սահմանի բացումը, անշուշտ կարող է նպաստել Չայավային Կով-

կասում թուրքական ազդեցության ամրապնդմանը, որի վառ վկայությունն է Թուրքիայի կողմից առաջարկված Կովկասյան պակտի նախագիծը: Թուրքիան ՆԱՏՕ-ի անդամ է, և նրա դիրքերի ամրապնդումը տարածաշրջանում բնականաբար համահունչ է նաև ԱՄՆ-ի և նրա եվրոպական հյուսիսատլանտյան դաշնակիցների շահերին, եթե նկատի ունենանք նաև թուրքական գործոնի գերկարևորությունն ամերիկյան արտաքին քաղաքականության համար: Սակայն այս հանգամանքը որևէ մտահոգության տեղից չպետք է տա, որովհետև Չայաստանն ընդգրկված է ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության ծրագրերում՝ դասնալով նրա հուսալի գործընկերը տարածաշրջանում: Չայաստանը նաև Չավաքական անվտանգության պայմանագրի անդամ է, Բուսաստանի միակ ռազմավարական դաշնակիցը հարավկովկասյան տարածաշրջանում և իր ազգային անվտանգությանը սպառնացող մարտահրավերները կարող են չեզոքացնել նաև Ռուսաստանի հետ ռազմաքաղաքական համագործակցությամբ, եթե, իհարկե, Ղարաբաղյան հակամարտությանն անջնչվող նման վտանգ ապագայում ի հայտ գա:

Արևմուտքն աջակցում է Չայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորմանը նաև միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետության բարձրացման համար: Եվրոպա-հարևան պետություններն այսօր ՄԱԿ-ի, ԵԱԿ-ի, Եվրոպայի խորհրդի, Եվրասիական տնտեսական գործընկերության խորհրդի և Սևծովյան տնտեսական համագործակցության անդամ են: Նույն միջազգային կառույցներում գտնվելն ամերիկաբանական է դարձնում Չայաստանի և Թուրքիայի միջև դիվանագիտական-միջպետական հարաբերությունների բացակայությունը: Դա որոշակիորեն խոչընդոտում է այս հզոր միջազգային կառույցների գործունեությունը Չայաստանին և Թուրքիային հարող տարածաշրջաններում: Ուստի՝ լրիվ հասկանալի է Արևմուտքի դիրքորոշումը. **եթե անդամակցում են այն միջազգային կազմակերպություններին և ծրագրերին, որտեղ նաև ընդգրկված է քո հարևան պետությունը, բարի եղիր նաև նրա հետ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատել, հակառակն ուղղակի անընդունելի է և անհասկանալի**: Չայաստանն ու Թուրքիան այլևս չեն կարող այս տրամաբանությանը հակառակ գործել, որովհետև եվրոպական Միությանն անդամակցելը վաղուց արդեն ամրագրված է ինչպես Թուրքիայի, այնպես էլ Չայաստանի արտաքին քաղաքական դրույթներում ու ազգային անվտանգության ռազմավարության ծրագրերում:

Գաբրիլ Բեռյան

քաղաքական գիտությունների դոկտոր

**ԱՐԴՅՈՒՔ ՀԱՅ-ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ԱՐՃԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ ՆԱԽՏԵՍՎՈՂ
ՄԻՋԿԱՌԱՎԱՐՎԱՆ ՀԱՆՆԱՍԺՈՂՈՒԿԻ ՊՍՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԵՐՈՎ
ՁԲԱՎՎՈՂ ԵՆԹՀԱՆՆԱՍԺՈՂՈՒԿԻ ԱՆԵՂԾՄԱՄԲ ԿԱՎԱԾԻ ՏՎԷ
ԴՐՎՈՒՄ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓԱՍՏԸ**

Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ստորագրված արձանագրություններում առկա որոշ կետեր մտահոգություններ են առաջացրել և Հայաստանում, և՛ Թուրքիայում, որոնցից մեկն էլ նախատեսվող միջկառավարական հանձնաժողովում պատմության հարցերով զբաղվող ենթահանձնաժողովի ստեղծումն է:

Նախ հիշենք, որ ստորագրված արձանագրություններով նախատեսվում է ստեղծել միջկառավարական հանձնաժողով, որը բաղկացած կլինի յոթ ենթահանձնաժողովներից՝ քաղաքական, ճանապարհային, հաղորդակցության, էներգետիկ և ենթակառուցվածքների, իրավական, գիտության և կրթության, առևտրի, զբոսաշրջության և տնտեսական համագործակցության, բնապահպանական, պատմության հարցերի: Ահա հենց այս վերջին ենթահանձնաժողովի ստեղծումը շատերը կապում են Հայոց ցեղասպանության հարցի հետ: Սակայն մեզ համար հստակ է, որ Ցեղասպանության եղելության փաստը երբեք քննարկման առարկա չի կարող լինել: Այս մասին բազմիցս հայտարարել են հայաստանյան իշխանությունները: Մասնավորապես՝ ԳԳ նախագահ Սերժ Սարգսյանը հոկտեմբերի 10-ի իր ուղերձում հստակ առանձնացրեց չորս կետ, որոնք առավել մտահոգություններ էին առաջացրել մեզանում, և հատուկ շեշտեց. «Ցանկացած հարաբերություն Թուրքիայի հետ չի կարող կասկածի տակ ղեշել հայ ժողովրդի հայրենագրկման ու Ցեղասպանության իրողությունը: Միջկառավարական հանձնաժողովի համապատասխան ենթահանձնաժողովը պատմաբանների հանձնաժողով չէ»:

Իսկ Թուրքիայում իշխանությունը փորձում է այս ենթահանձնաժողովը ներկայացնել որպես մի օղակ, որն իբրև թե քննելու է Հայոց ցեղասպանության եղելության փաստը: Սակայն հարկ է նկատել, որ մնան ենթահանձնաժողովի ստեղծման հանգամանքը [ուրջ քննադատության է ենթարկվում նաև Թուրքիայում: Խնդիրն այն է, որ Թուրքիայում պե-

տական մակարդակով տասնամյակներ շարունակ քարոզվել է, որ Հայոց ցեղասպանությունը սուտ է, մնան բան չի եղել: Այս նպատակով զրկել են բազմաթիվ «գիտական գրքեր», ստեղծվել են Ցեղասպանությունը ժխտող հատուկ կառույցներ և այլն: Հիմնվելով այս ամենի վրա՝ թուրքական ընդդիմությունը հարց է բարձրացնում, թե ի՞նչ են քննելու թուրքերն այդ ենթահանձնաժողովի շրջանակներում, մի՞թե այն Ցեղասպանությունը, որը տեղի չի ունեցել: Եվ այդ պարագայում ի՞նչ պատասխան են տալու այն բազմամիլիոն հանրությանը, որին տասնամյակներ շարունակ քարոզել են հակառակը:

Ինչպես ցույց են տալիս մեր անձնակազմի շփումները թուրքական քաղաքական, քաղաքագիտական, հասարակական տարբեր շրջանակների հետ, Թուրքիան, իրատեսորեն մոտենալով հարցին, ի վերջո հասկացել է, որ հայկական կողմի համար Ցեղասպանությունը կասկածի ենթարկելու և կամ այն հերքելու ցանկացած քայլ անընդունելի է, ուստի՝ թուրքական կողմը հարցը կարող է արձարծել միայն պոպուլիստական հետտորաքանության շրջանակներում:

Կարևոր և ուշադրության արժանի հանգամանք է միջկառավարական հանձնաժողովի ձևավորման և նրա ձևաչափի հարցը, որը դեռևս կանոնակարգված չէ: Հայաստանի և Թուրքիայի միջև երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին արձանագրությունում հստակ նշված է, որ «Միջկառավարական հանձնաժողովի և նրա ենթահանձնաժողովների աշխատանքների մշակման նպատակով սույն արձանագրության ուժի մեջ մտնելու հաջորդ օրվանից 2 ամիս անց կստեղծվի աշխատանքային խումբ՝ երկու արտոնյախարարների ղեկավարությամբ: Սույն արձանագրության ուժի մեջ մտնելուց հետո 3 ամսվա ընթացքում այդ աշխատանքները կհաստատվեն նախարարական մակարդակով»: Այսինքն՝ դեռևս մշակված չեն աշխատանքները, և հստակ չէ, թե ի՞նչ բովանդակություն են ունենալու այդ ենթահանձնաժողովների օրակարգն ու բեմաները: Այս խնդիրն ուղղակիորեն շարկապված է Հայոց ցեղասպանության հարցի քննարկման մասին երկու երկրներում էլ շրջանաժողովարկածների հետ. մասնավորապես սպասելի է, որ թուրքական կողմը փորձելու է օրակարգ մտցնել Հայոց ցեղասպանության հարցը, իսկ հայկական կողմը հայտարարել է, որ Ցեղասպանության իրողությունը երբևէ չի կարող լինել քննարկման առարկա: Այսինքն՝ մշակվելիք աշխատանքների հրապարակումից հետո միայն պարզ կդառնան, թե ինչպես են ձևավորվելու ենթահանձնաժողովների օրակարգերը, ինչ բեմաներ և ինչպիսի ձևակերպումներով են դասնալու քննարկման առարկա: Ուստի՝ վաղ է հայտարարել, որ պատմության

հարցով զբաղվող ենթահանձնաժողովը ընձարկելու է Ցեղասպանության հարցը, ինչպես պնդում են թուրքերը, քանի որ ստեղծվելու է մաքրելու լայն դաշտ, ու հայկական կողմը պետք է ձգտի այդ ամենը տանել իրեն ձեռնառու և ընդունելի ուղղությամբ:

Արձանագրության մեջ պատմության հարցով զբաղվող ենթահանձնաժողովի վերաբերյալ տեղ գտած ձևակերպումը բավականին լայն է ու թույլ է տալիս կատարել տարբեր մեկնաբանություններ. «Իրականացնել երկու ժողովուրդների միջև փոխվստահության վերականգնմանն ուղղված պատմական հարթության երկխոսություն, այդ թվում՝ պատմական փաստաթղթերի և արխիվների զիտական, անկողմնակալ ուսումնասիրության միջոցով գոյություն ունեցող խնդիրների հստակեցման ու առաջարկների ձևակերպման համար»: Մեր կարծիքով՝ երկու ժողովուրդների միջև փոխվստահությանն ուղղված քայլերից կարող է լինել հենց Ցեղասպանության հետևանքների վերացումը, որոնք բազմաթիվ են: Օրինակ՝ որպես Ցեղասպանության հետևանք կարելի է դիտարկել Պատմական Հայաստանի տարածքում մշակութային ժառանգության կործանումը: Մեր եկեղեցիները մինչ օրս համապատասխան կառույցներում գրանցված չեն որպես հայկական եկեղեցի, չեն պատկանում Հայ առաքելական եկեղեցու Պուլսի պատրիարքարանին: Ի դեպ, արձանագրության մեջ հստակ նշվում է, որ կողմերը պարտավորվում են «աշխատանք տանել երկու կողմերի մշակութային ժառանգության պահպանման նպատակով»: Ցեղասպանության հետևանքների վերացման շարքում տեսականորեն կարելի է դասել նաև այն, որ անհրաժեշտ է համապատասխան միջավայր ստեղծել Ցեղասպանության տարիներին իրենց արձատից բռնի օտարված, ուժացված հայերի սերունդների համար, որպեսզի նրանք կարողանան վերագտնել իրենց էթնիկ ինքնությունը:

Բացի այդ, կան բազմաթիվ այլ հարցեր, որոնք ուղղակիորեն կապված են հայ և թուրք հասարակությունների միջև վստահության կորստի հետ, որի ուղղությամբ նույնպես նախատեսվում են աշխատանքներ: Այդ ամենի համատեքստում չի բացառվում, որ ի հայտ գան Թուրքիայի պատմության լավ չլուսաբանված էջեր, արխիվային այնպիսի փաստաթղթեր, որոնք ցույց կտան արդեն հանրապետական Թուրքիայի հակաիրավական քաղաքականությունը հայերի նկատմամբ:

Բնադատության է ենթարկվում նաև այն դրույթը, համաձայն որի՝ պատմական հարցերով ենթահանձնաժողովի աշխատանքներին կարող են մասնակցել օտարերկրյա մասնագետներ: Սակայն արձանագրությունների մեջ այդ մասնագետներին ներգրավելու մասին նույնպես

հստակ նշված է. «Ըստ անհրաժեշտության՝ միջազգային փորձագետները կմասնակցեն ենթահանձնաժողովների աշխատանքներին»: Իսկ անհրաժեշտությունը կնշակվի և կորոշվի աշխատանքներում, որտեղ կողմերից յուրաքանչյուրը կունենա իր իրավունքները, և հարցը կլուծվի երկկողմ համաձայնությամբ:

Վերջում հարկ է նշել նաև, որ միջկառավարական հանձնաժողովի գաղափարը նոր չէ հայկական արտաքին քաղաքականության օրակարգում: Մասնավորապես՝ 2005 թ. Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանը նամակ էր հղել ԳԳ Տախագահ Ռոբերտ Քոչարյանին՝ առաջարկելով ստեղծել պատմաբանների հանձնաժողով և ընձարկել Ցեղասպանության հարցը: Իր պատասխան նամակում Տախագահ Քոչարյանն ասել էր, որ նախ պետք է հարաբերություններ հաստատել, իսկ հետո՝ միջկառավարական հանձնաժողով ստեղծել, որը կարող է անդրադառնալ տարատեսակ հարցերի: Սա թույլ է տալիս ենթադրելու, որ նման մոտեցումը ևս Հայաստանի որդեգրած սկզբունքային դիրքորոշումների զինամոցի տարրերից է:

*Ռուբեն Մելքոնյան
բանասիրական գիտությունների թեկնածու*

**ՈՐՈՂՆՔ ԵՆ ՉԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԻՔԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎ
ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԱԿՆԱԿԱՎՈՐ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՉԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ**

Տեսակետ 1

Հայ-թուրքական սահմանի բացույցը տնտեսագիտական առումով նախ և առաջ կարևորվում է արտաքին առևտրի տեսանկյունից:

Այսօր Հայաստանը Թուրքիայի հետ արտաքին առևտուր փաստացի կատարում է և՛ օդային, և՛ ցամաքային ուղիներով: Սակայն իրողությունն այն է, որ Թուրքիայի հետ մեր առևտրատնտեսական հարաբերությունները պետականորեն չեն կարգավորվում: Արդյունքում՝ Հայաստանի արտաքին առևտրում Թուրքիան որոշակի դերակատարություն ունի, սակայն ներազդել դրա վրա չենք կարող (չենք կարող կիրառել մաքսեր, քանակական սահմանափակումներ և արտաքին առևտրի կարգավորման այլ լծակներ):

Եթե Հայաստանի և Թուրքիայի միջև առևտուրը լինի օրինական ճանապարհով և ուղիղ կապով, ակնհայտ է, որ կնվազեն տրանսպորտային ծախսերը, և կիջնեն ապրանքների գները: Այստեղ պետք է նշել, որ ներքին արտադրողներին պաշտպանելու խնդիր կառաջանա: Իսկ դրա համար երկու երկրների միջև պետք է լինի առևտրատնտեսական պայմանագիր, և դրան համապատասխան իրականացվի հատուկ պետական արտաքին առևտրային քաղաքականություն:

Ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, մեծ երկրների հետ համագործակցությունը և արտաքին առևտրային ճիշտ քաղաքականությունը փոքր երկրներին զարգանալու հնարավորություն են տալիս: Դրա օրինակ են Հոնկոնգը, Սինգապուրը, Հարավային Կորեան և այլն:

Բացի այդ, կարևոր է նշել, որ Թուրքիան և Հայաստանը առևտրի համաշխարհային կազմակերպության անդամ են, որի հիմնական առաքելությունն է՝ կարգավորել երկրների միջև առաջացած առևտրային խնդիրները, ապահովել արդար առևտուրը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում կիրառել նաև պատժամիջոցներ:

*Թորոս Թորոսյան
տնտեսական գիտությունների դոկտոր*

Տեսակետ 2

Ժամանակակից գլոբալացման պայմաններում տնտեսական զարգացման ձգտող ցանկացած պետության համար դժվար է լուրջ նվաճումներ արձանագրել առանց արտաքին տնտեսական կապերի և ապրանքաշրջանառության: Իսկ արտաքին առևտրաշրջանառության համար կարևորագույն հանգամանք են հարևան երկրների հետ առևտրական փոխհարաբերությունները, միմյանց տրանսպորտային հաղորդակցության ուղիների օգտագործումը:

Այսօր Հայաստանի Հանրապետության արտաքին ապրանքաշրջանառության գերակշիռ մասն իրականացվում է կամ՝ Կրաստանի նավահանգիստներով և ցամաքային տրանսպորտային ուղիներով, կամ էլ օդային ճանապարհով: Ամբողջ հզորությամբ չի օգտագործվում հարևան պետությունների հետ առևտրատնտեսական հարաբերությունների ողջ ներուժը, որը զարգացման մեծ հեռանկարներ ունի: Թուրքիան իր տնտեսական զարգացման ցուցանիշներով աշխարհում առաջին քսանյակի մեջ է մտնում, և Թուրքիայի հետ փակ սահմանը, անշուշտ, իր բացասական ազդեցությունն է թողնում Հայաստանի տնտեսական ցուցանիշների վրա:

Ներկայումս ապրանքափոխադրումների տրանսպորտային ծախսերը ԴՀ-ում կազմում են ապրանքի ընդհանուր արժեքի շուրջ 20%-ը, ինչը գնագոյացմող կարևոր գործոն է: Այսօր Հայաստանի տրանսպորտային փոխադրումների ծախսերն աշխարհում ամենաբարձրների թվին են դասվում: Կրաստանի նավահանգիստներից օգտվելիս Հայաստանը միջծովային բեռնափոխադրումների համար վճարում է շուրջ տասն անգամ ավելի, քան կլմարեր Միջերկրական ծովի նավահանգիստներից օգտվելու պարագայում, քանի որ Սև ծովում օվկիանոսային նավեր չեն երթևեկում: Ընդ որում՝ Թուրքիայի հետ բաց սահմանի դեպքում մեծանալու է մրցակցությունը տրանսպորտային ծառայությունների մատուցման ոլորտում, ուստի՝ անխուսափելի են տրանսպորտային գների նվազման միտումները:

Վերլուծելով հայ-թուրքական սահմանի բացման զուտ տնտեսական կողմը՝ կարող ենք նշել, որ համատնտեսական կտրվածքով այն ավելի եական դրական ազդեցություն կարող է թողնել Հայաստանի տնտեսության վրա: 2007 թ. Թուրքիայի արտահանման ծավալները կազմել են 106.9 միլիարդ դոլար, ներմուծումը՝ 168.5 միլիարդ դոլար: Հայաստանի համար նշված ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմել են 1.2 և 3.3 միլիարդ դոլար:

Թուրքիայի համար սահմանի բացումն էական նշանակություն ունի իր արևելյան շրջանների տնտեսական աշխուժացման տեսակետից, քանի որ համաձայն փորձագիտական զննահատկանքների՝ Թուրքիայի արևելյան շրջաններում բնակչության զնոդունակության մակարդակը շուրջ 5 անգամ զիջում է Թուրքիայի և շուրջ 2 անգամ Հայաստանի միջին մակարդակը: Սահմանի բացումը Թուրքիայի արևելյան շրջաններում անշուշտ տնտեսական աշխուժացում կառաջացնի:

Սահմանները բացելու դեպքում կարճ ժամկետում Հայաստանի տնտեսության մեջ զգալի փոփոխություններ բնավ չեն արձանագրվի, մեծ ներդրումներ նույնպես պետք չէ ակնկալել, սակայն միջնաժամկետ և երկարաժամկետ հատվածում Հայաստանը հնարավորություն կունենա համալրել ներքին ռեսուրսները և ավելի մրցունակ գներով ու ապրանքների ավելի ընդգրկում ցանկով ներկայանալ եվրամիության շուկայում: Թուրքիայի և Հայաստանի միջև ապրանքաշրջանառության ծավալները կաճեն, քանի որ այն այլևս միջնորդավորված բնույթ չի կրի: Արդյունքում՝ թուրքական ապրանքի գները մեր ներքին շուկայում զգալի կնվազեն: Միաժամանակ հայաստանյան արտահանողները հնարավորություն կունենան առանց միջնորդների ուսումնասիրել թուրքական շուկայի հնարավորությունները և պահանջները, ապրանքային այն ոլորտները, որտեղ հնարավորություններ ունենք մրցունակ լինելու՝ իրատեսորեն զննահատելով մեր արտադրական ներուժի արդյունավետ օգտագործման հնարավորությունները:

*Սերյոժա Խաչատրյան
տնտեսական գիտությունների թեկնածու*

**ՈՐՈՂՔ ԵՆ ՈՈՒՄԱՍԱՆՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆՎԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅ-ԹՈՒՐԿԻԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՍՏՈՒՄ**

Հետխորհրդային շուրջ երկու տասնամյակների ընթացքում ՌԴ-ի Անդրկովկասյան քաղաքականությունը զգալի «համադրության» փոխակերպումների ենթարկվեց: Դա մասնավորապես վերաբերում է տարածաշրջանային գործընթացների ուղղորդման «աշխատանքային սկզբունքներին», որոնք ընկած էին ՌԴ գործնական քաղաքականության հիմքում: Այդ փոխակերպման չափորոշիչներն առարկայական դարձան 2000-ական թթ. կեսերին՝ արտադրելով ինչպես ռուսաստանյան ղեկավար քաղաքական վերնախավի շրջանում տեղ գտած նոր հայեցակարգային մոտեցումները, այնպես էլ ավելի լայնածավալ միջազգային վերադասավորումները և դրանց ուղղակի կամ անուղղակի ներազդեցություններն Անդրկովկասի երկրների վրա:

Սկզբնական շրջանում ռուսաստանյան ռազմավարության հենքում ընկած էր, այսպես կոչված, «կոնֆլիկտային» քաղաքականությունը, որը ենթադրում էր ՌԴ տարածաշրջանային ներկայության բավականաչափ կարծր սխեմա և գործնական կոշտ «աշխատանքային սկզբունքներ»: Դիշայա համադրության հիմնական ուժագծերի հիմքում ընկած էր ԽՍՀՄ կազմալուծումից հետո հետխորհրդային ողջ աշխարհաքաղաքական գոտում ստեղծված status quo-ի պահպանումը և այս աշխարհամասում «երրորդ» ուժերի ակտիվ ներգրավման հնարավորինս կասեցումը, որը, ի թիվս այլոց, սպառնալից էր համարվում ԱՊՀ շրջանակներում ռուսաստանակենտրոն համախմբման տեսանկյունից: Արտաքին քաղաքական և արտաքին տնտեսական ռեսուրսային բազայի սակավության և համապատասխանաբար տարածաշրջանային ներգործության ճկուն գործիքների բացակայության պայմաններում Մոսկվայի «կոնֆլիկտային» քաղաքականությունը միտված էր լուծելու տարածաշրջանային լայն խնդիրներ՝ ԱՊՀ-ի (ներառյալ՝ ԳԴ-ի և Վրաստանի) արտաքին սահմանների պաշտպանություն, հակամարտությունների կարգավորման գործում ՌԴ-ի բացառիկ դերի ապահովում, միանձնյա խաղաղապահություն, տարածաշրջանային երկրների՝ ՌԴ-ի զուտ քաղաքական շահերի հանդեպ չեզոքության ապահովում:

Այս մոտեցումներն աստիճանաբար, քայքայ և այնքան Եակամորեն փոխվեցին վերջին զրեթե 10 տարիների ընթացքում: Ներկայումս հիմքեր կան ենթադրելու, որ հետխորհրդային տարածքում իր ազդեցության ուժեղացումը Ռուսաստանն այնքան ընկալում է ոչ իբրև հայեցակարգային ու ինքնամայատակ, այլ գլոբալ դիրքերը հզորացնելու միջոց: 2005 թ. Դաշնային ժողովին ուղղված ուղերձում Վ. Պուտինն ազդարարեց «ԱՊՊ տարածքում ընթացող սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական գործընթացները Ռուսաստանում ընթացող համանման գործընթացների հետ համահունչ դարձնելու» ռազմավարական նպատակի մասին: Սակայն դա ամենևին էլ չի նշանակում, որ Մոսկվան մատուց է մշակել ինչ-որ նոր համընդհանուր սխեմաներ ԱՊՊ ինտիտուցիոնալ միասնակամությունը պահպանելու համար: Երկրորդն է «ձևաչափում» հարցեր լուծելու միտումն ակնհայտ նախապատվություն է ստացել, մինչդեռ ԱՊՊ-ում ՌԴ քաղաքականության որոշիչ գործոններն ու նպատակները միաժամանակ պայմանավորված են երկու փոփոխականներով՝ շահութաբերությամբ ու տվյալ երկրի քաղաքական չեզոքությամբ:

Գործնական քաղաքականության մեջ բյուրեղացան մի քանի կարևոր միտումներ, այդ թվում՝ ֆոկուսացված-նպատակային քաղաքականության իրականացում ԱՊՊ անդամ պետություններում ենթակառուցվածքային ակտիվների վերահսկման և ձեռքբերման ուղղությամբ՝ հիմնական շեշտը դնելով էներգետիկայի ոլորտի վրա: Կառուցվածքային առումով երկու կարևոր տեղաշարժեր գրանցվեցին: Նախ՝ պաշտոնական Մոսկվան փաստորեն հրաժարվեց ԱՊՊ քաղաքական միասնամտությունում ամեն գնով պահպանելու նախկին կարծրացած մոտեցումներից՝ առաջին պլան մղելով նախկին խորհրդային տարածքում պորֆիլային միավորումների և կազմակերպությունների ստեղծումը, որոնց շրջանակներում Ռուսաստանն ավելի ուժեղ և արդյունավետ ազդեցության լծակների է տիրապետում: Երկրորդ՝ զգալիորեն ընդլայնվեց Ռուսաստանի ներքափանցման աշխարհագրությունը՝ ՌԴ ազդեցության ոլորտ ներառելով ոչ միայն նախկին «մերձավոր արտասահմանը», այլև նվրդակալան և եվրասիական մի շարք երկրներ: Սասնավորապես՝ էներգետիկների մատակարարման և ակտիվների տեղաշարժման առումով ռուսաստանյան շարժմանը Վրդուրայում արդեն շուրջափնյի արդյունքներ է տվել. ներկայումս «Գազպրոմին» են պատկանում եւ՝ 27 երկրներից 16-ի պորֆիլային ընկերությունների բաժնետոմսերը: ՌԴ ֆինանսական և էներգետիկ ցանցակենտրոն էքսպանսիայի կիսակետում են գտնվում գլխավորապես Բալկանյան պետությունները, Ալստրիան, Իտալիան և Գերմանիան՝ որպես հանգուցային գործընկերներ, ինչպես

նաև Թուրքիան, որի հետ 2009 թ. հոկտեմբերին վերջնականապես հստակեցվեցին «Չարավային հոսք» նախագիծը իրագործման պարամետրերը (Թուրքիայի անմիջական մասնակցությամբ մեկ այլ էներգետիկ նախագիծ՝ «Երկնագույն հոսքը», մի քանի տարի է, ինչ գործում է):

Այս զարգացումների ֆոնին 2009 թ. հոկտեմբերին հայ-թուրքական արձանագրությունների ստորագրումը և սահմանի հնարավոր բացման հեռանկարը Ռուսաստանի համար ինչ-որ «հանկարծակի» և անսպասելի փոփոխական չեն պարունակում: Նախանջը երբեմնի «հիերարխիկ» փոխարարբերությունների սխեմաներից և ՌԴ-Չարավային Կովկաս փոխգործակցության համարույթի տեղափոխումը իր գլոբալ շահերի հարթության մեջ կարող են դառնալ Ռուսաստանի բազմաքայլ քաղաքականության տարրերակ՝ հասնելու իր ռազմավարական նպատակներին արդիական եղանակներով և միջոցներով:

Այս համամտեցումում հատկանշական էր արձանագրությունների ստորագրմանը հետևած ՌԴ ԱԳՆ Ս. Լավրովի հայտարարությունն այն մասին, որ Մոսկվան պատրաստ է օժանդակելու գործընթացին՝ Չայաստանի և Թուրքիայի հետ երկկողմանի նախագծերի իրագործման միջոցով: Չետարբերական է, որ 2008 թ. ռուս-վրացական պատերազմի հետևանքով լարված ՌԴ-ԵՄ հարաբերությունների ֆոնին Չարավային Կովկասում ԵՄ հատուկ ներկայացուցիչ Պ. Սենեբրին հաստատեց, որ Ռուսաստանը լուրջ շահեր է հետապնդում Չարավային Կովկասում և հաստատական է դրանք պաշտպանելու գործում. «Ռուսաստանը չափազորված է Չայաստանի տնտեսական զարգացման մեջ: Ամիրաթեշտ պայմաններ պետք է ստեղծվեն մեզն ղինամիկ զարգացման համար: Չայկական տնտեսության դիվերսիֆիկացումը և զարգացման արագացումը բխում են Ռուսաստանի շահերից»:

Մյուս կողմից, եթե օգտագործենք միջազգային հարաբերությունների տեսության ոլորտի եզրաքանույթները, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը, ինչպես նաև երկու պետությունների հնարավոր համատեղ ներգրավումը հեռանկարային համատարածաշրջանային և որոշ իմաստով գլոբալ նախագծերի մեջ «կախյալ փոփոխականի» կարգավիճակ են ստանում: Այսպես՝ ԱՄՆ պետքարտուղար Չ. Բլիքնոնի հետ հանդիպման ժամանակ ՌԴ նախագահ Դ. Մեդվեդևն իր հերթին մատնանշեց, որ հայ-թուրքական արձանագրությունների ստորագրումը ռուս-ամերիկյան լավ համակարգված գործողության օրինակ է՝ ակնարկելով գործընթացի «փաթեթային» բովանդակությունը:

*Կահագն Ազլյան
պատմական գիտությունների բեկնածու*

**ԱՐԳՅՈՒՄ ԳՈՅՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ՍԱՀՄԱՆԻ ԾԱՆԱԿՈՒՄԸ
ԵՆԹԱԿՐՈՒՄ Ե ԿԱՐՍԻ ԿԱՄ ԱՅՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ**

Իրավական զնահատական տալով Հայաստանի և Թուրքիայի Հանրապետությունների միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին արձանագրության նախաբանի համապատասխան դրույթին, որտեղ ասվում է, որ «հաստատելով երկու երկրների միջև գոյություն ունեցող սահմանի փոխադարձ ճանաչումը, ինչպես սահմանված է միջազգային իրավունքի համապատասխան պայմանագրերով», անհրաժեշտ է առաջնորդվել այն միջազգային իրավական իրողություններով, որոնք ձևավորվել են մինչ այս փաստաթղթի ստեղծումը:

Այդպիսի կարևորագույն գործոն է այն, որ Հայաստանի Հանրապետությունը 1991 թ. իր պետականությունը վերականգնել է նախկին Հայկական ԽՍՀ տարածքի սահմաններում և ստացել միջազգային ճանաչում՝ որպես միջազգային իրավունքի լիիրավ սուբյեկտ: Հետևաբար՝ այլ պետությունների հետ փոխհարաբերություններում Հայաստանն ի սկզբանե առաջնորդվել է գոյություն ունեցող սահմանների ճանաչման միջազգային-իրավական իրողությամբ:

Դրա մասին են վկայում նաև Հայաստանի Հանրապետության միջազգային իրավական պարտավորությունները, որոնք պետությունը ստանձնել է մի շարք միջազգային կառույցներին միանալիս: Այդպիսի պարտավորություններ է ստանձնել ՍԱԿ-ի անդամ դառնալով, ԱՊՀ և Եվրոպական կառույցներին անդամակցելով: Հայաստանի Հանրապետությունը ստորագրել է Հելսինկյան եզրափակիչ ակտը, Փարիզյան խարտիան, որոնցում ամրագրված է Եվրոպայում գոյություն ունեցող սահմանների ճանաչման սկզբունքը:

Այսպիսով, պետք է փաստել, որ գոյություն ունեցող սահմանի ճանաչումն արձանագրությունում միջազգային իրավական իմաստով «նորույթ» չէ, առավել ևս եթե հաշվի առնենք այն հանգամանքը, որ քննարկվող դրույթը տեղ է գտել փաստաթղթի նախաբանում: Խնդիրն այն է, որ միջազգային պայմանագրերի նախաբաններում սովորաբար օգտագործվող «ճանաչելով», «նշելով», «կարևորելով», «հաստատելով»,

«վկայակոչելով» և այլ նման ձևակերպումները պայմանագրի կողմերի համար ոչ այնքան իրավական պարտավորություններ են սահմանում, որքան արձանագրում են գոյություն ունեցող իրողությունները: Պայմանագրերի նախաբանների իրավական դերը հիմնականում սահմանափակված է այն նշանակությամբ, որը կարող է այն ունենալ պայմանագիրը մեկնաբանելիս: Այսպիսով, դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին հայ-թուրքական քննարկվող արձանագրությունը կողմերի համար սահմանում է իրավաբանորեն պարտադիր մեկ հիմնական պարտավորություն՝ հաստատել դիվանագիտական հարաբերություններ և փոխանակել դիվանագիտական ներկայացուցչություններ: Ուստի և խնդրո առարկա դրույթին չարժե տալ ավելի մեծ իրավական նշանակություն (ինչպես հաճախ արվում է), քան իրականում այն ունի:

Ինչ վերաբերում է Կարսի կամ ցանկացած այլ պայմանագրի ճանաչմանը քննարկվող արձանագրությունների, այսինքն՝ այլ միջազգային պայմանագրի միջոցով, ապա դա որևէ կերպ չի համապատասխանում միջազգային իրավունքին: Միջազգային իրավունքում ընդհանրապես գոյություն չունի «միջազգային պայմանագրերի ճանաչում» հասկացություն: Միջազգային պայմանագրերի վերաբերյալ պետության կողմից համաձայնություն արտահայտելը, որի շնորհիվ այն իրավական ուժ է ստանում, հնարավոր է միայն Միջազգային պայմանագրերի մասին Կիեմնայի 1969 թ. կոնվենցիայով և նրան համապատասխանող ներքետական օրենսդրությամբ սահմանված և խիստ կանոնակարգված ընթացակարգերի միջոցով: Դաբարվոր չէ մի պայմանագրով ճանաչել կամ իրավական ուժ տալ մեկ այլ պայմանագրի: Հետևաբար՝ Կարսի պայմանագիրը չի կարող իրավական ուժ ստանալ սույն արձանագրությունների պատճառով:

Կարսի պայմանագրի իրավական ուժի վերաբերյալ կարևոր է նաև հաշվի առնել հետևյալը: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը ձեռք բերեց անկախություն, հարց ծառայակալ իրավահաջորդության մասին: Հայտնի է, որ իրավահաջորդությունը կարող է վերաբերել տարբեր խնդիրների, օրինակ՝ պետական գույքին, պետական արհիվանդներին, միջազգային պայմանագրերին: Հայտնի է նաև, որ իրավահաջորդությունը կարող է լինել լիակատար կամ «գրոյական», այսպես կոչված՝ tabula rasa (լատ.՝ մաքուր տախտակ) սկզբունքի կիրառմամբ: Անդրադառնալով միջազգային պայմանագրերի վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության իրավահաջորդությանը՝ պետք է փաստել, որ այստեղ կիրառվել է հենց այդ սկզբունքը: Այսինքն՝ վերականգ-

նելով իր միջազգային իրավական իրավասությունները՝ Հայաստանի Հանրապետությունն իր միջազգային իրավական պայմանագրային հարաբերությունները սկսել է նոր, «մաքուր» էջից՝ միանալով, վավերացնելով կամ հաստատելով այն բոլոր միջազգային պայմանագրերը, որոնք ներկայումս կազմում են հանրապետության համար իրավական ուժ ունեցող պայմանագրերի ամբողջություն: Նշված պայմանագրերի թվին չի դասվում Կարսի պայմանագիրը, ուստի՝ համաձայն ՀՀ Սահմանադրության՝ այն չի կարող համարվել ՀՀ-ում գործող միջազգային պայմանագիր, այն է՝ պայմանագիր, որն իրավական ուժ ունի Հայաստանի Հանրապետության համար:

Վիգեն Քոչարյան
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

«ՀԱՅԿԵՆԻՍ»

ԻՆՉ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՍԱՐՏԱՀԱՐՎԵՐՆԵՐ ԿԱՐՈՂ Ե ՍԵՂՇԵԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԹՈՒՐԻԱ ԳՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳՎՈՐՈՒՄԸ

2008 թ. սեպտեմբերից մեկնարկած հայ-թուրքական «ֆուտբոլային դիվանագիտությունը» պատճառ դարձավ ակտիվ քննարկումների միջազգային ու պետական մակարդակներում, քաղաքական և ակադեմիական շրջանակներում: Այսօր կան մի շարք հարցադրումներ, որոնք այնքան էլ պարզորոշ չեն հանրային, մասամբ նաև քաղաքական մակարդակներում, իսկ որոշ քաղաքական ուժերի կողմից դրանք պարբերաբար շահարկվում են՝ առաջացնելով արհեստական, երբեմն անհիմն մտահոգություններ հասարակական լայն շրջանակներում: Ստորև կփորձենք ներկայացնել դրանցից հիմնականները, որոնք մենք առանձնացրել ենք վերջին մեկ տարվա ընթացքում կատարված դիտարկումների արդյունքում:

Այսօր շատ է խոսվում Հայաստանի տնտեսության վրա սահմանի վերաբացման բացասական ազդեցությունների, մասնավորապես, քերնոցային պայմաններում աճած և մենաշնորհայնացված հայկական տնտեսության համար թուրքական շուկայի և ընկերությունների հնարավոր վտանգի մասին: Կարծում ենք՝ սահմանի վերաբացումն իսկապես լուրջ մարտահրավեր է մեր տնտեսության համար, որին դիմակայելու մեխանիզմների մասին հարկ էր մտածել սահմանի փակման օրվանից սկսած, քանզի սահմանի վերաբացումը, ակնհայտորեն, ընդամենը ժամանակի հարց է: Այսօր հնարավոր չէ կարճ ժամանակահատվածում մեր տնտեսությունը լիարժեք նախապատրաստել այդ մարտահրավերներին դիմակայելու համար: Այս հարցում մեզ կարող է օգնել երեք հանգամանք, նախ՝ բիզնես-ընկերությունների ինքնապաշտպանական և նոր պայմաններին արագ հարմարվելու կարողությունը, երկրորդ՝ սահմանի վերաբացումը չի նշանակում սահմանի վերացում, ինչպես դա եՄ-ի ներսում է, որտեղ Շենգենյան պայմանագրի երկրների միջև այլևս գոյություն չունեն սահմաններ՝ դասական ընկալմամբ, երրորդ՝ տնտեսության ոլորտում անհրաժեշտ բարեփոխումներ կատարելու համար տնտեսական հատուկ ռեժիմ մտցնելը: Թուրքիան և Հայաստանը Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության անդամ-երկրներ են, իսկ

այդ կառույցի կանոնների համաձայն՝ Ա անդամ-պետությունը կարող է Մ անդամ-պետության նկատմամբ կիրառել հատուկ սահմանափակող եռօմի միայն այն դեպքում, եթե Ա պետությունը հիմնավորում է իր ազգային (տնտեսական) անվտանգության համար Ք պետության հնարավոր բացասական հետևանքները: Այսինքն՝ Հայաստանը կարող է Թուրքիայի հետ առևտրատնտեսական հարաբերություններում սահմանել ժամանակավոր հատուկ եռօմի (արտոնելով միայն միջպետական և տարանցիկ բեռնափոխադրումները, օգտագործել տնտեսական պրոտեկցիոնիզմի որոշ տարրեր՝ հայրենական արտադրողների համար արտոնյալ պայմաններ ստեղծելու նպատակով, և այլն): Սակայն դա պետք է ունենա ժամանակավոր բնույթ՝ մինչև մեր տնտեսական օրենսդրության, քաղաքականության կարգավորումը: Հիմնական դրական հետևանքներից հարկ է նշել հայկական արտադրողների չմիջնորդավորված մուտքը թուրքական, իսկ դրա միջոցով՝ մաս եվրոպական շուկաներ, միջպետական տարածաշրջանային և միջտարածաշրջանային առկա ու հեռանկարային հաղորդակցային և էներգետիկ նախագծերին մասնակցության հնարավորությունների դիվերսիֆիկացումը, որոնք ոչ միայն կստեղծեն օբեկտիվ պայմաններ Հայաստանում ապրանքների գների իջեցման, պետական բյուջեի եկամուտների ավելացման համար, այլև կվերացնեն Հայաստանի կախվածությունը Վրաստանի հաղորդակցական ածպարարությունից, Հայաստանը կվերածեն տարանցիկ հնարավորություններով երկրի: Սա էլ իր հերթին կնպաստի Հայաստանի դիրքերի ամրապնդմանն ընդհանրապես միջազգային ասպարեզում: Իսկ վերջինիս ընձեռած հնարավորությունները և ազդեցության գործիքներն ունեն լայն սպեկտոր, ինչի դասական օրինակներն են մեր օրնոտյան և հյուսիսային հարևանները:

Սահմանի բացման ազդեցությունը Հայաստանի արտաքին քաղաքականության վրա

Հաճախ խոսվում է այն մասին, որ սահմանի վերաբացումից հետո, ելնելով տարածաշրջանային նոր վերադասավորումներից, Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը արձատապես կփոխվի: Կարծում ենք՝ արձատական վերանայումներ չեն լինի, սակայն արտաքին քաղաքականությունը կլինի առավել ընդգծված կոմպլիմենտար: Բանն այն է, որ իր արտաքին ու հատկապես անվտանգության քաղաքականության ոլորտում Հայաստանն ունի հստակ պայմանագրային պարտավորություններ, որոնցից հրաժարվելը կպայտան հենց մեր երկրի անվտանգությանը:

Սահմանի վերաբացումն առավել ակտիվ ու անկաշկանդ կդարձնի Հայաստանի տարածաշրջանային քաղաքականությունը: Վրաստանը վերջնականապես կկորցնի տարածաշրջանում իր՝ տարանցիկ երկրի բացառիկ կարգավիճակը և դա իր արտաքին քաղաքականության մեջ օգտագործելու հնարավորությունները:

Ադրբեջանը մասամբ կզրկվի Հայաստանին երկկողմ շրջափակման ենթարկելու հնարավորությունից, ինչը նրա այժմյան տարածաշրջանային և անվտանգության քաղաքականության համար կարևոր գործոնն է:

Թուրքական սահմանի բաց լինելու պատճառարանությամբ արևմտյան երկրներն ու կառույցները կարող են պահանջել Հայաստանից միանալ Իրանի դեմ կիրառվող բոլոր պատժամիջոցներին: Եթե, այդուհանդերձ, չլինեն նման պահանջներ, կամ էլ Հայաստանին հաջողվի պահպանել Իրանի հետ ներկայիս փոխհարաբերությունները, ապա Իրանը ևս կստանա լրացուցիչ հնարավորություն Հայաստանի և Թուրքիայի տարածքներով բեռնափոխադրումներ իրականացնելու համար, երբ կառուցվի Իրան-Հայաստան երկաթգիծը:

Բացի այդ, Թուրքիայի հետ դիվանագիտական հարաբերությունների վերահաստատումը Հայաստանին հնարավորություն կընձեռի հարստացնել իր արտաքին քաղաքականության զինամոցը նոր միջոցներով և մերթոյներով:

*Նարեկ Գալստյան
քաղաքական գիտությունների թեկնածու*

ԱՐԳԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԵՎ

ԹՈՒՐԻԱԿԱՆ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՁԵՎ

ԴԻՎԱՆԱԳՐՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԱՍՏԱՆԿՈՒ ՄԱՍԻՆ

Հայաստանի Հանրապետությունը և Թուրքիայի Հանրապետությունը,

ձգտելով հաստատել բարեդրացիական հարաբերություններ և զարգացնել երկրորդ համազորանկցությունը բարարական, տնտեսական, մշակութային և այլ ոլորտներում, ի շահ իրենց ժողովուրդների՝ հասնակայն հարաբերությունների զարգացման մասին նույն օրը ստորագրված Արձանագրության,

վճայակոչելով Արևելքում ազգերի կազմակերպության Կանոնադրությանը, Հելսինկյան ձգտագրակից ակտով, Նոր Երևուսայի համար փարկյան խարտայով իրենց ստանձնած պարտավորությունները,

վերահաստատելով իրենց երկրորդ և միջազգային հարաբերություններում հավասարության, խնքնիշխանության, այլ պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու, տարածքային ամբողջականության և սահմանների անխախտելիության սկզբունքները հարգելու և հարգումը երաշխավորելու իրենց հանձնառությունը,

հաշվի առնելով ամբողջ տարածաշրջանում խաղաղության, անվտանգության և կայունության ամրապնդմանը նպաստող՝ երկու երկրների միջև հավաստի և վստահության մթնոլորտ ստեղծելու և պահպանելու կարևորությունը, ինչպես նաև վճանական լինելով գեթ մնալ ուժի կիրառումից կամ այն կիրառելու պատճառաբանքից, խրախուսել վեճերի խաղաղ կարգավորումը, պաշտպանել մարտա իրավունքները և հիմնարար պատությունները,

հաստատելով երկու երկրների միջև գոյություն ունեցող սահմանի փոխադարձ ճանաչումը, ինչպես սահմանված է միջազգային իրավունքի համապատասխան պայմանագրերով,

կարևորելով ընդհանուր սահմանը բացելու իրենց որոշումը,

վերահաստատելով իրենց հանձնառությունը՝ ձեռնարհ մնալ բարեդրացիական հարաբերությունների ոգուն շտանապատասխանող բարոյակամություն վարելուց,

դատապարտելով անարեելություն, բռնության և ծայրահեղականության թուր ձեռքը՝ անկախ դրանց պատճառներից, խտտանալով ձեռնարհ մնալ ճանաչ

գործողությունները խրախուսելուց ու հանգրվածելուց և համագործակցելուց դրանց դեմ պայքարում,

հաստատելով ընդհանուր շահերի, բարի կամքի վրա հիմնված հարաբերությունների նոր ձևեր ու ուղիներ մշակելու և խաղաղության, վերջնորոշման և ներդաշնակության ձգտելու իրենց պատրաստակամությունը,

հասնակայնեցիկ հաստատելով դիվանագիտական հարաբերություններ՝ Դիվանագիտական հարաբերությունների մասին Վիեննայի 1961 թվականի կոնվենիցիային համապատասխան, սույն Արձանագրության ուժի մեջ մտնելու օրվանից և փոխանակել դիվանագիտական ներկայացուցչություններ:

Սույն Արձանագրությունը և Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև հարաբերությունների զարգացման մասին Արձանագրությունն ուժի մեջ են մտնում նույն օրը՝ վավերագրերի փոխանակմանը հաջորդող առաջին ամսվա առաջին օրը:

Ստորագրված է Կյուրիխ քաղաքում 2009 թվականի հոկտեմբերի 10-ին, հայերեն, յուրերեւի և անգլերեն հավասարազոր երկու բնօրինակներով: Մեկնաբանության տարբերության դեպքում անգլերեն տեքստը կզերակայի:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹՆԵՐ

ԵՊԱՐԴ ՆԱԲՐԱՂՅԱՆ
ԱՐՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐ

ԹՈՒՐԻԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՐԹՆԵՐ

ԱՀՄԵՏ ԳԱՎԱԹՕՐՈՒՄ
ԱՐՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐ

ԱՐԴԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԵՎ

**ՔՈՒՐԻՔՈՒՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԻՐԱԿԱՅՄԱՆ ՄԱՍԻՆ**

Հայաստանի Հանրապետությունը և Քուրիքայի Հանրապետությունը,

ղեկավարվելով նույն օրը ստորագրված Հայաստանի Հանրապետության և Քուրիքայի Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին Արձանագրությամբ,

նկատի ունենալով վստահության և միմյանց շահերի հարգման վրա հիմնված երկկողմ հարաբերությունների զարգացման հետաակաբերը,

տրոշելով զարգացնել և ամրապնդել իրենց երկկողմ հարաբերությունները քաղաքական, տնտեսական, էներգետիկ, տրանսպորտի, գիտական, տեխնիկական, մշակույթի և այլ ոլորտներում՝ հիմնվելով երկու երկրների ընդհանուր շահերի վրա,

աջակցելով երկու երկրների միջև համագործակցության խթանմանը միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպություններում, հատկապես ՄԱԿ-ի, ԵԱՀԿ-ի, Եվրոպայի խորհրդի, Եվրասիական զործնկերության խորհրդի և ՍՕՏՀ-ի շրջանակներում,

հաշվի առնելով երկու պետությունների ընդհանուր նպատակը՝ համագործակցել տարածաշրջանի կայունության և անվտանգության ամրապնդման ուղղությամբ՝ տարածաշրջանի ժողովրդավարական և տևական զարգացման նպատակներում համար, վերահաստատելով միջազգային իրավամիտ մոտրեղի և սկզբունքների հիման վրա տարածաշրջանային և միջազգային վեները ու հանխաղաղությունները խաղաղ կարգավորելու իրենց հանձնառությունը,

վերահաստատելով իրենց պատրաստակամությունը՝ ակտիվորեն աստարել միջազգային հանրության գործողություններին՝ դիմակայելու համար տարածաշրջանում և աշխարհում անվտանգության և կայունության ղեմ առկա ընդհանուր սկզբունքներին, ինչպիսիք են առաքելությունը, անդրազգային կազմակերպված հանցավորությունը, թրմամյութրի և զենքի ապօրինի շրջանառությունը,

1. համաձայնում են բացել ընդհանուր սահմանը սույն Արձանագրության ուժի մեջ մտնելուց հետո երկու ամսվա ընթացքում.

2. համաձայնում են՝

երկու երկրների այտաբլն գործերի նախաշարաբյունների միջև կամոմավոր կերպով անցկացնել քաղաքական խորհրդակցություններ,

իրականացնել երկու ժողովուրդների միջև վերկալատաաբյան վերականգնման ուղղված պատմական հարբության երկխոսություն, այդ թվում՝ պատմական վաստաբորների և աշխիվների անկողմնակալ գիտական ուսումնասիրություն՝ առկա խնդիրների սահմանում ու առաջարկների ձևակերպման համար,

առավելագույն օգտագործել երկու երկրների միջև գոյություն ունեցող՝ տրամսպորտային, հաղորդակցության և էներգետիկ ներկալատագվածքներն ու ցանցերը և միջոցներ ձեռնարկել այդ ուղղությամբ,

ստեղծել երկկողմ իրավական դաշտ՝ երկու երկրների միջև համագործակցությունը խթանելու նպատակով,

համագործակցել գիտության և կրթության ոլորտներում համապատասխան հաստատությունների միջև հարաբերությունները խթանելու, ինչպես նաև մասնագետների և ուսանողների փոխանակումը խթանելու միջոցով և աշխատանք տանել երկու կողմերի մշակույթային ժառանգության պահպանման և համատեղ մշակույթային ծրագրեր սկսելու նպատակով,

համագործակցություն հաստատել հյուպատոսական քննազավտում՝ Հուպատոսական հարաբերությունների մասին Վիեննայի 1963 թվականի կոմվենցիայի համաձայն, երկու երկրների քաղաքացիներին անհրաժեշտ աջակցություն և պաշտպանություն ցուցաբերելու նպատակով,

ձեռնարկել կոմկրետ միջոցներ երկու երկրների միջև առևտուրը, գոտաշրջությունը և տնտեսական համագործակցությունը զարգացնելու նպատակով, սկսել երկխոսություն և ամրապնդել համագործակցությունը բնապահպանական հարցերով.

3. համաձայնում են ստեղծել միջկալատաբարական երկկողմ հանձնաժողով, որը բաղկացած կլինի առանձին ներսահանձնաժողովներից, սույն Արձանագրության՝ վերը նշված երկրորդ գործառաբյալին կետում նշված հանձնառությունների արգալ իրականացման նպատակով: Միջկալատաբարական հանձնաժողովի և նրա ներսահանձնաժողովների աշխատանքների մշակման նպատակով սույն Արձանագրության ուժի մեջ մտնելու օրվան հաղորդող օրվանցը 2 ափս անց կատարվի աշխատանքային խումբ երկու արտգործնախարարների ղեկավարությամբ: Սույն

Արձանագրության ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ 3 ամսվա ընթացքում, այդ աշխատանքները կհաստատվեն մաշխարարների մակարդակով: Միջկատակարակում համընթացումով առաջին միտղը կկայանա ճշված աշխատանքների ընդունումից ամբիջպես հետո: Եթե ահանմամբադրվելը կսկսեն իրենց աշխատանքը դրանից ոչ ուշ, քան մեկ ամիս անց, և կզորեն շարունակաբար՝ մինչև իրենց մանդատի ավարտը:

Ըստ անդամաշարության՝ միջակայիմ վորձագետներ կմասնակցեն ենթահամընթացումների աշխատանքներին:

Մույն Արձանագրության իրագործման համար երկու կողմերի համաձայնեցրած ժամանակացույցը և տարրերը մերկայացված են հավելվածում, որը սույն Արձանագրության անդամաշարի մասն է:

Մույն Արձանագրությունը և Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին Արձանագրությունը ուժի մեջ են մտնում մույն օրը՝ վավերագրերի վորսանակմանը հաջորդող առաջին ամսվա առաջին օրը:

Ստորագրված է Զյուրիխ քաղաքում 2009 թվականի հոկտեմբերի 10-ին, հայերեն, թուրքերեն և անգլերեն՝ հավասարազոր երկու քնօրինակներով: Անկնարանության տարրերության դեպքում անգլերեն տեքստը կզերկակայի:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՂՄԵՑ՝

ԻՂԱՄԻՂ ՆԱԲԵՒՂՅԱՆ
ԱՐՏԱԶԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱՄԱՐԱՐ

ՅՈՒՐԴԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՂՄԵՑ՝

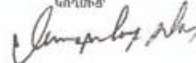
ԱՆԵՏ ԴԱՎՈՒԹՕՂԱՌ
ԱՐՏԱԶԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱՄԱՐԱՐ

Հավելված. Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև հարաբերությունների զարգացման մասին Արձանագրության իրագործման ժամանակացույց և տարրեր:

Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև
հարաբերությունների զարգացման մասին
Արձանագրության իրագործման ժամանակացույց և տարրեր

Մտարկվելից քաղցը	Ժողովան
1. քնիանող ստանման քաղցը	Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև հարաբերությունների զարգացման Արձանագրության ուժի մեջ մտնելուց հետո երկու ամսվա ընթացքում
2. կրկն արդարունակաբարների դիվանագրայարձ պլանառանցումը իրկ ակտիվում՝ միջկատակարակում համընթացումը և մրա կնրահամընթացումների աշխատանքների ճշակումը	Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև հարաբերությունների զարգացման Արձանագրության ուժի մեջ մտնելու օրվան հաջորդող օրվանց կրկն ամիս անց
3. միջկատակարակում համընթացումը և մրա կնրահամընթացումների աշխատանքների հաստատումը մանդատումների մակարդակով	Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև հարաբերությունների զարգացման Արձանագրության ռալի մեջ մտնելուց հետո երկու ամսվա ընթացքում
4. միջկատակարակում համընթացումի առաջին միտղը կտրվակարգում	միջկատակարակում համընթացումը և մրա կնրահամընթացումների աշխատանքների զարգացման Արձանագրության հետո՝ մանդատարակում մակարդակով
5. ՎՈՐՁԵՆ ԵՂՎԱԾ կնրահամընթացումների ուշխտանքների մեկնարկը. - քաղաքական իրադրականությունների հարցերի կնրահամընթացումը, - սրահարաբությունի, հարաբերություն և ԸՆԹԵՐՅԱԿ կնրահարաբությունների հարցերի կնրահամընթացումը, - իրադական հարցերի կնրահամընթացումը, - զնարքան և կրթություն հարցերի կնրահամընթացումը, - առևտրի, գրառաշարության և անտեսական հաստատությունները հարցերի կնրահամընթացումը, - բնօրայակարակում հարցերի կնրահամընթացումը, և - պատմական հարաբերությունը զարգացող կնրահամընթացումը կրկն մտղայակների միջև վորվտանության վորակայվելուան օրվանց կրկնառաջան իրադականությունը հարաբերություն, այլ թրոմ՝ պատմական վատառաբություն և արիմունելի անկողմից կնրահամընթացումը առաջանցումը, ստեղծելից ակտիվանում և տարաբանելի մակարդակում համար՝ հետ, քաղցը, ինչպես նաև շկնառաբություն և այլ մրապակայի վորտագնակելի ժամանակացույցը	միջկատակարակում համընթացումի առաջին միտղը ոչ ուշ, քան մեկ ամիս անց

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՂՄԵՑ՝

ԻՂԱՄԻՂ ՆԱԲԵՒՂՅԱՆ
ԱՐՏԱԶԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱՄԱՐԱՐ

ՅՈՒՐԴԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՂՄԵՑ՝

ԱՆԵՏ ԴԱՎՈՒԹՕՂԱՌ
ԱՐՏԱԶԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱՄԱՐԱՐ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Խոսք ընթերցողին.....	3
ՍՏՈՐԱԳՐՎԱԾ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ. ԱԳԵՐ ԴՈՒՐԻՍ Է ԳԱՆԻՍ ՔԱՐԱՆՉԱՎԻՑ.....	5
ՎՏԱՆԳՎՈՒՄ Է ԱՐԴՅՈՔ ՀԱՅԻ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԴԵՊՁՈՒՄ Տեսակետ 1.....	9
Տեսակետ 2.....	11
ԱՆԴՐԱԿՈՆԱԿՈՒՄ ԵՆ ԱՐԴՅՈՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ԵՎ ՓՈԽՀԱ- ՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴԱՐԱԲԱՐՅԱՆ ՀԻՄՆԱԳՐՈՒՄ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ՎՐԱ Տեսակետ 1.....	13
Տեսակետ 2.....	15
ԻՆՉ ՄՏԱԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻ ԹՈՒՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱՐԾԻՔԸ.....	18
ԻՆՉՈՒՄ Է ԱՐԵՎՈՒՏՔԸ ԿՈՂՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎ ՍԱԳՄԱՆԻ ՔԱՅՄԱՆԸ.....	21
ԱՐԴՅՈՒՔ ՀԱՅ-ԹՈՒՐԹԱԿԱՆ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ ԼՆԻՍՏԵՍՎՈՂ ՄԻՋԿԱՆՈՎԱԿԱՆ ՀԱՆՉԱՄԺՈՂՈՎԻ ՊՍՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐՈՎ ԶԲԱԿՎՈՂ ԵՆԹԱՀԱՆՉԱՄԺՈՂՈՎԻ ՍՏԵՂԾՄԱՐ ԿԱՍԿԱԾԻ ՏՆԱԿ Է ԴՐՎՈՒՄ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓԱՍՏԸ.....	24
ՈՐՈՂՔ ԵՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԿԱՆԿԱԼՎՈՂ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ Տեսակետ 1.....	28
Տեսակետ 2.....	29
ՈՐՈՂՔ ԵՆ ՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ԴԱՇՆՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԱԾԱՇՐՉԱՆԱՅԻՆ ՈՎԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅ-ԹՈՒՐԹԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՍՏԵՔՏՈՒՄ.....	31
ԱՐԴՅՈՒՔ ԳՈՅՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԱՐՅԱՆԻ ՃԱՆՉՈՒՄԸ ԵՆԹԱԴՐՈՒՄ Է ԿԱՐՍԻ ԿԱՆ ԱՅԼ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԸՆԴՈՒՄՈՒՄ.....	34
ԻՆՉ ՀԱՆՐԱՎՈՐ ՄԱՐՏԱԳՐՎԵՐՆԵՐ ԿԱՐՈՂ Է ՍՏԵՂԾԵԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆ- ԹՈՒՐԹԻՎ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ.....	37
ՀԱՎԵԼՎԱԾ.....	40

**ՏԱՍԸ ՀԱՐՑ
ՏԱՍԸ ՊԱՏԱՄԱՆԱՆ**

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՋԵՎ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՈՒ
ԵՐԿՎՈՂՄ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ
ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐ ԵՆ ՀԱՅՏՆՈՒՄ
ԵՊԴ ՓՈՐՉԱԳԵՏՆԵՐԸ

Դրատ. խմբագիր՝ Լ. Ավետիսյան
Սրբագրիչ՝ Վ. Կերոյան
Համ. ձևավորումը՝ Ա. Աղուզումցյանի

Ատորագրված է տպագրության 24.11.2009 թ.:
Չափսը՝ 60x84 1/16: Թուղթը՝ օֆսեթ: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
Դրատ. 2.5 մամուլ, տպագր. 3.0 մամուլ = 2.8 պայմ. մամուլի:
Տպաքանակ՝ 2000: Պատվեր՝ 85:

ԵՊԴ հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1

ԵՊԴ տպագրատուն, Երևան, Արվյան 52